

पदार्थोंपर! तो चेतन प्रेमियोंपर कैसा होता होगा? साँवरे-सलोंने! नेक सोचो तो सही!

पर एक बात है—मीराजीकी विरह-वेदना तो वही बनी रही।

'नहीं', आश्वासनके स्वरमें वे स्वरकुशल बोले—'यह वैसी विरह-वेदना नहीं है। यह तो सर्वथा भिन्न प्रकारकी है मधुर है, मधुरातिमधुर है। इसमें मिलनकी सुखद अनुभूति बनी रहती है, हिय—प्राणोंमें दिव्यानन्द संचरित रहता है। 'मैं साथ रहता हूँ, साथ होता हूँ'—यह प्रतीति उसे बनी रहती है, यह प्रतीति ही तो उसकी जीवनदायिनी शक्ति है, तभी तो इतना पर्यटन, इतना परिभ्रमण कर पाती है मेरी मीरा।'

कहाँ यह सय आश्वासनमात्र ही तो नहीं?

(उत्तरमें) दृश्य-परिवर्तन—मेघमालाओंके मध्यसे झाँकता नील नभ, प्रकृतिका परम मनोहर सुन्दर दृश्य, स्पर्श प्राप्त होगा?

स्वतः निविड़ निभूत निकुञ्जोंका निर्माण, सघन वृक्षोंके मध्य झूमता एक हिंडोला—

अकस्मात् मीराजीके पीछेसे आते हैं उनके प्राण-प्रियतम—अङ्गमें, अङ्गमें, समाहित कर लेते हैं उन्हें। बरजोरी अपने साथ उस हिंडोलेमें बिठाते हैं। इस सम्मिलन-सुखमें शेष सब अशेष हो जाता है, विस्मृत हो जाता है। युगोंकी तृषाका शमन हुआ, एक बार फिर प्राण सुशीतल रससे सिंचित हुए।

तो फिर—

लाडली किशोरी श्रीराधाको भी विरहमें मिलन-सुख प्रतीत होता है और मिलनमें विरह-वेदनाका दुःख भी शून्य—न्यून नहीं होता।

कैसा मोहक है यह प्रेम-वैचित्त्य।

अहेतुक बन्धो! क्या कभी हमें इसकी छायाका भी स्पर्श प्राप्त होगा? [प्रेमिका—अरुणिमा]

~*~*~*~

अव्यक्त प्रेम

(श्रीवियोगी हरिजी)

हृदि भीतर दब बलै, धुआँ न परगट होय।

जाके लागी सो लखै, की जिन लाई सोध॥

(कबीर)

लगनकी आगका धुआँ कौन देख सकता है। उसे या तो वह देखता है, जिसके अंदर वह जल रही है या फिर वह देखता है, जिसने वह आग सुलगायी है। भाई, प्रेम तो वही जो प्रकट न किया जाय। सीनेके अंदर ही एक आग-सो सुलगाती रहे, उसका धुआँ बाहर न निकले। प्रीति प्रकाशमें न लायी जाय। यह दूसरी बात है कि कोई दिलवाला जीहरी उस प्रेम-रत्नके जीहरीको किसी तरह जान जाय। वही तो सच्ची लगन है जो गलकर, घुलकर, हृदयके भीतर पैठ जाय; प्यारेका नाम मुँहसे न निकलने पाये, रोम-रोमसे उसका स्मरण किया जाय। कबीरदासजीकी एक साधो है—

प्रीति जो लगगी घुल गई, पैठि गई मन माहिं।

रोम-रोम पिउ-पिउ करै, मुच्छकी साथ नाहिं॥

प्रेम-रसके भोपनमें ही पवित्रता है। जो प्रेम प्रकट हो

चुका, बाजारमें जिसका विज्ञापन कर दिया गया, उसमें पवित्रता कहाँ रही? वह तो फिर मोल-तोलकी चीज हो गयी। कोविद-वर कारलाइल कहता है—

Love unexpressed is sacred.

अर्थात् अव्यक्त प्रेम ही पवित्र होता है। जिसके जिगरमें कोई कसक है, वह दुनियामें गली-गली घिल्लाता नहीं फिरता। जहाँ-तहाँ पुकारते तो वे ही फिरा करते हैं, जिनके दिलमें प्रेमकी वह रस-भरी हूक नहीं उठा करती। ऐसे बने हुए प्रेमियोंको प्रेमदेवका दर्शन कैसे हो सकता है? महात्मा दादूदयालजी कहते हैं—

अंदर पौर न ऊभरै, बाहर करै पुकार।

'दादू'सो ब्यों करि लई, साहियका दीदार॥

किनीको यह सुनानेसे क्या लाभ कि मैं तुम्हें चाहता हूँ, तुमपर मेरा प्रेम है? सच्चे प्रेमियोंको ऐसी विज्ञापनवाजीमे क्या मिलेगा? तुम्हारा यदि किसीपर प्रेम है तो उसे अपनी हृदय-वाटिकामें ही अंकुशित, पल्लवित, प्रफुल्लित और परिफलित होने दो। जितना ही तुम अपने प्रियको

श्रीगणेशायनमः॥ पाशांकुशप्रभृतिभूषणभूषितां
 सर्वांगरम्यरमणीयविचित्रवेषां॥ ब्रह्मरूपिणीसुवर्ण
 कमनीयरूपपांडुर्गाभजामिसततंभिपुररिसेयां॥ १॥
 शब्दाबहुविधालोकेसंति यद्यपिविस्तरतः॥ तथापि
 केचिद्दृष्टंतेच्छात्राभावत्कहेतवे॥ २॥ जातिशब्दाः त्रि
 याशब्दागुणशब्दास्तथापरे॥ संज्ञाभेदाभवंत्यप्रसंस
 पादुच्यतेविधिः॥ ३॥ गौरम्बः पुरुषोहस्तीशकुलि
 ह्यणस्त्विति॥ एधतेधयतेघेतेभवतीत्येवम् द्रव्यः॥
 ॥ ४॥ रक्तः श्वेतोर्बुदः रुशाएवंडित्यकपित्यवर्णः॥ पुं
 सिकेचित्त्रियामन्येक्रीवेकेचिदुदीरिताः॥ ५॥
 केशवतीस्त्रीस्यास्त्रीमशः पुरुषः स्मृतः॥ अन
 रंयच्चतद्द्वैप्रोक्तंनपुंसकं॥ ६॥ दृष्ट्वाजैमिनिबे शब्दत्र
 रचनाकात्यायनीयंमतंग्यासीयंकविशंकराभृति
 भिर्यद्भाषितंनिश्चयात्॥ यच्चानंदकविप्रवीर
 बद्धंचयदंडिनाय हात्स्यायनशाश्वतादिकपितं कुर्वे
 मिधानाद्भुतं॥ ७॥ माकुर्वंतुभयंकलकलितः प्रायः
 श्रुतेर्नाशनात्सर्वभ्रातजनादनेककविताहीन
 श्रयात्॥ उद्धारंभवतांविधायहृदयेभोभ्रातरो
 याकर्त्तव्यः परमोद्यमः श्रमविधेः शब्दात्कुतः
 ॥ ८॥ किंपद्यभाररचनाभिरनेकवारंकिंवल्गु
 हृदयंपरीतवाक्यैः॥ यत्प्रभ्यतेकिलसमाधिवि
 धानात्किंतत्रविस्तरविवेचनवाभिरर्थः॥ ९॥
 शब्दजलधेरखिलस्यवारंसारंविधायविधिनासंज्ञे

विचारत् ॥ शंबूकमर्कटभ्रूषादिभिस्वसंगः प्रायोभवेति
 हनरलमिलिः कदापि ॥ १७ ॥ यावान्कश्चिन्नतः शब्देन
 नपुंसकेहिवोद्भवः ॥ वर्जहिपुत्रमंत्रश्चिन्नानेवंगरिन्नं
 च ॥ ११ ॥ यावानितिसमुच्चयोकश्चिद्यत्नातः शब्दः सन
 पुंसकेवोद्भवः ॥ पुत्रमंत्रश्चिन्नशब्दान्वर्जयित्वेत्यर्थः
 यथा ॥ सूत्रं शस्त्रं शास्त्रं मित्रं पत्रं पवित्रं च ॥ गात्रं पोत्रं पात्रं
 दात्रं सत्रं परित्रं चेत्यादि ॥ अयंपुत्रः सुतः अयंमंत्रो होम
 वाच्यो वेदश्चा ॥ हिशब्देन उक्तसमुच्चयार्थः ॥ तेन कृत्र कृ
 त्र विष्णुमित्रादीनां पुस्त्वप्राप्तेः सिद्धिः ॥ अयंकृत्रेनर्त्तकः
 आत्पवारणवाचकस्य कृत्रशब्दस्य नपुंसकत्वेव ॥ इदं
 कृत्रं वर्षातपवारणं ॥ अयंकृत्रोऽध्येता अयंविष्णुमित्रः
 ष्वित्युरुषः ॥ यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्राविघातित्रयां वरत्रा
 च ॥ इदं दंतं यच्चैकाचशरहरदृष्ट्यावृषश्चैव ॥ १२ ॥ या
 त्रामात्रादिकान् शब्दान् स्त्रियां स्त्रीलिङ्गे विद्याज्जानीया
 दित्यर्थः ॥ इयं यात्रा तीर्थीदिगमनं ॥ इयं मात्राः सगवयव
 स्तोर्कच ॥ इयं भस्त्रालोहधमनी ॥ इयं दंष्ट्रादशनविशे
 षः ॥ इयं वरत्रात्रिगुणीकृतारज्जुः ॥ वरत्रादीनामपि त्रान्त
 त्वात् नपुंसकत्वे प्राप्ते ॥ वूमः ॥ जप्रत्ययाभावात् ह्यवस्था
 भावादिति ॥ भावोतंत्रच ॥ भाववाचकाद्वातोस्त्रप्रत्ययः
 स्यात् ॥ इच्चतुच्च इदं दंतं तांते यस्य तदिदं शब्दरूपमीदृ
 दंतं अंतःशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ हंदांते श्रूयमाणं
 पदं प्रत्येकमभिसंबध्यते इत्युक्तत्वात् ॥ एकोच्यस्य त
 तएकाच एकस्वरमित्यर्थः ॥ इदं दंतं यच्चैकाचस्त्रियांत

च्छब्दरूपं भवति ॥ इयं स्त्री योषित् ॥ इयं श्री देवता विशेषः ॥ प्रभुशक्तिश्च ॥ इयं भूरश्णो रूपरिरेखा ॥ एकजित्किं ॥ सेनानीः ॥ ग्रामणीः ॥ शरदादयोपि स्त्रियां ॥ इयं शतक्रतुविशेषः ॥ इयं दरत्प्रीवास्थानं ॥ इयं दृषत्शिला ॥ इयं प्रावृद्धजलधरसमयः ॥ चकारः समुच्चयार्थः ॥ एवकारो वधारणे ॥ स्तूणोर्णे स्त्रीयोगे स्त्री एह शशपूर्वकयोर्नपुंसकता ॥ सर्वस्यासिनाम्नोजलनाम्नश्चैव मुक्तापः ॥ १२ ॥ स्तूणो र्ग इति ॥ स्तूणा चोर्णं च स्तूणोर्णे स्त्रीयोगे स्तः स्त्रीलिङ्गे भवत् इत्यर्थः ॥ इयं स्तूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका ॥ इयं मूर्णामेषलोमा ॥ तयोरेव स्तूणोर्णयोर्षष्ठासंख्य एह शशपूर्वकयोर्नपुंसकत्वं ॥ इदं गृहस्तूणं ॥ इदं शशोर्णं गृहशशपूर्वकयोरिति किं ॥ इह मा भून् इयं शालास्तूणा ॥ इयं मेषोर्णा ॥ सर्वशब्दे निर्विशेषवाची ॥ सर्वमसिनामजलनामचनपुंसके भवति ॥ असिनामतावत् ॥ इदमसिलेचनं ॥ नेत्रं नयनं चक्षुर्दृग्ब्रह्मसिष्णुदि ॥ अल्पपर्याय ॥ इदं जलंतोयं सलिलमंबुनी रं वार्वारिकाननमुदकं वनमित्येवमादि ॥ जलशब्दत्वात्पशब्दस्यापिनपुंसकत्वं प्रोत्थित्याह मुक्तापः ॥ अपशब्दवर्णयित्वेत्यर्थः ॥ अस्य हि रूपधिकारात्स्त्रित्वं ॥ इमा आपः बहुवचनांतः सदैव ॥ जलकुसुमनामसर्वे नपुंसकं स्यत्यद्यस्तुविभाषया ॥ अभ्राहते बुदाख्याहिकेशनखदंतसंज्ञाश्च ॥ १४ ॥ जलकुसुमनामसर्वे निर्विशेषं नपुंसकलिङ्गं भवति ॥ तद्यथा ॥ इदं कमलं पंकजं कोकनदं कल्हारं कुशेशयमित्यादि ॥ न

लकुसुमद्वारेणनपुंसकत्वेप्राप्तेपद्मस्यविभाषाक्रियते
 ॥ इदं पद्मं ॥ अयं पद्म इति उक्तं च ॥ वसंते शीतभीतेनको
 किलेनवनेरुतं ॥ अंतर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामा इवो
 त्थिताः ॥ ऋते शब्दे वर्जनार्थे वर्तते ॥ अभ्र शब्दमेकं व
 र्जयित्वा अंबुदामेघास्तेषामारव्यासंज्ञापर्याया इत्यर्थः
 तंबुदाख्याः शब्दाः पुंसि भवंति तद्यथा ॥ इमे अंबुदामेघाः
 पयोधराघन जीमूताजलधराबलाहकाः कंधरा इत्येव
 मादयः ॥ इमे केशाः ॥ इमे दंताः ॥ इमे नखाः ॥ कंठस्तन
 बाहूनां संज्ञाः पुंसि स्त्रियां भवेद्ग्रीवा ॥ एष्टललाटांशोदरज
 त्रूणि नपुंसकानि स्युः ॥ १५ ॥ कंठसंज्ञाः स्तनसंज्ञाः बाहु
 संज्ञाश्च पुंसि भवंति ॥ अयं कंठः ॥ गल इत्यादिः ॥ स्तनसं
 ज्ञाश्च ॥ अयं स्तनः कुचः पयोधर इत्यादिः ॥ बाहुसंज्ञाश्च
 भुजस्तरणः धरणः चालन इत्यादिः ॥ कंठसंज्ञकत्वाद्ग्री
 वाशब्दस्यापि पुंसि प्रयोगः प्राप्नोतीत्याह ॥ स्त्रियां भवेद्ग्री
 वा ॥ ग्रीवाशब्दस्य स्त्रीलिंगता भवति ॥ इयं ग्रीवा शिरोधरा
 कंधरा इत्येवमादयः ॥ एष्टादयः शब्दानपुंसके स्युः ॥ त
 द्यथा ॥ इदं एष्टं पार्श्वयोर्यष्टिः इदं ललाटे भ्रुवोरुपरिस्थानं
 ॥ इदं मंशस्तनयोरुपरिस्थानं ॥ इदमुदरं जठरः ॥ इ
 दं जत्रुस्कंधसंबन्धि ॥ इत्येवमादयः ॥ तुर्मिध्वन्यं जल
 यः पुंस्योष्टकपोलगुल्फसंज्ञाश्च ॥ घञ्चैरच्च ऋदोरप्सु
 द्बहुलमंधकारश्च ॥ १६ ॥ तुर्मिश्च ध्वनिश्च अंजलिश्च
 तुर्मिध्वन्यं जलयः ॥ एते शब्दाः पुंसि भवंति ॥ अयमू
 र्मिस्तरंगः ॥ अयध्वनिः शब्दः अयमंजलिः करपुटः ओ

षकपोलगुल्फसंज्ञाश्रुसंज्ञाशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते
 श्रोत्रं श्रुक् पोलश्रुगुल्फश्रुओषकपोलगुल्फाः ॥ एतेषां सं
 ज्ञाः पर्यायास्तेषुं सि भवंति ॥ अयमोष्ठः अधरः दंतच्छ्रुदः
 अयंकपोलः गंडइत्येवमादयः ॥ अयंगुल्फः पादग्रंथिः पु
 ठः घूंठइत्येवमादयः घञ्चरश्च क्रदोरपपदरुजवेगस्य
 शोघजित्येवमादिना प्रकरणे घञो विहित इति ॥ येन वि
 धिस्तदंतस्येति घञ्प्रत्ययांताः शब्दाः पुंसि भवंति ॥ त
 दृथा ॥ पादः रोगः वेगः स्पर्शः पाकः त्यागः योगः प्रसादः
 भेदः क्लेदः दाहः दौषः प्रकारविकार इत्येवमादयः ॥ एर
 जिति ॥ एरज् ईवर्णातादच्प्रत्ययः स्यात् ॥ अयं जयः न
 यः तथा क्रदोरप् ॥ क्रवर्णातादृवर्णाताच्च धातोरप्प्रत्य
 यः स्यात् ॥ तत्र क्रवर्णातात् ॥ अयं करः ॥ वरः ॥ भरः ॥ शरः
 नरः ॥ इत्येवमादयः ॥ उवर्णातात् ॥ अयं लवः ॥ पवः ॥ भवः
 इत्येवमादयः ॥ अंतादंधकारशब्दस्यापि नित्यं पुंस्त्वस्या
 दित्याह ॥ बहुलमंधकारश्च ॥ अंधकारे बहुलं पुंलिंगे भ
 वति ॥ विभाषा भवतीत्यर्थः ॥ इदं अंधकारं ॥ अयं अंधका
 रः ॥ तथा चोक्तं ॥ नेहागमोस्ति शलभं स्य नमारुतस्य स्ने
 हस्य योपिन भवेत्प्रथमे प्रदोषे अव्यक्तवस्तुपुरुषप्रतिबो
 धितेन पारवतेन पतताकृतमंधकारं ॥ प्रारंभं गमिदंतं व
 स्तिकुक्षिपाणी न्विमुच्य सर्वे स्त्री ॥ जंघाधिरस्तुषानासि
 काचूडावसाचैव ॥ १७ ॥ प्राणो नाम वायुः सो स्यास्तीति प्रा
 णी तस्यो गं प्राणं यं गं इकारः अंते यस्य तदिदं तं ॥ तत्सर्वे स्त्री
 लिंगं भवति ॥ तदृथा ॥ इयंकटिः श्रोणिः ॥ अंगुलिः पंक्तिरि

त्यादिवस्ति कुक्षिपाणिनामपि दंतत्वाच्च स्त्रीत्वे प्राप्ते वा
 धः क्रियते ॥ एतान्विमुष्य वर्जयित्वेत्यर्थः ॥ पुंसित्यधिका
 रात्तेषां पुंस्त्वमेव भवति ॥ अयं वस्तिः नाभेरधः ॥ अयं कु
 क्षिरुदरस्थानं ॥ अयं पाणिर्हस्त इति ॥ जंघादयः शब्दाः
 स्त्रियां भवन्ति ॥ इयं जंघाजानुनोरधस्तात् ॥ पादस्योपरि
 स्था च ॥ इयं शिरादेहधारिणी ॥ इयं स्नुषा पुत्रवधूः ॥ इयं
 नासिकागंधहारिणी ॥ इयं चूडाशिखा ॥ इयं वसा शोणि
 तविकारः ॥ स्नेहश्च ॥ स्रक्त्वक्स्फिकृत्वग्वाग्योषितो
 हिविघात्स्त्रियां द्युनावौच ॥ दीधितिमेका मुत्कारश्च्यभि
 धानंतु पुंस्येव ॥ १८ ॥ स्रगादयः शब्दाः स्त्रियां भवन्ति ॥ त
 द्यथा ॥ इयं स्रक्माला ॥ इयं स्नुक् यज्ञोपकरणभांडं ॥ इयं
 स्फिकृकटिप्रदेशः ॥ इयं त्वक् बहिश्चर्म ॥ इयं वाक् बाणी
 इयं योषित्वाला ॥ द्यौश्च नौश्च द्युनावौच स्त्रियां भवतः इ
 यं द्यौः स्वर्गः ॥ इयं नौः ॥ जलतरणिः ॥ हि शब्दः पादपूरणे
 दीधीतिमेकां वर्जयित्वा रश्मिवाचकः शब्दाः पर्यायाश्च
 येते पुंसि भवन्ति ॥ तद्यथा इमे रश्मयः प्रयहाः किरणाः अं
 शवः पादाः मयूखाः ॥ अभीष वः ॥ गभस्तयः ॥ घृणय इत्ये
 वमादयः ॥ दीधिति शब्दः रूपधिकारात् स्त्रियां भवति ॥
 इयं दीधितिः ॥ तु शब्दः पादपूरणे ॥ मूर्द्धासतसमज्जम्बे
 ष्मात्मा रश्मयूवपूषराजभीरहितं ॥ सर्वं द्यक्त्वं नांतं पुंस
 कं पुंसि वा भवेद्ब्रह्मा ॥ १९ ॥ मूर्द्धन् उसनत् सन् मज्जन्
 प्रत्ने षन् आत्मन् अश्मन् युवन् पूषन् इत्येतैः शब्दैरहितं
 वर्जितं यदन्यत् द्यक्त्वं हि श्वरं च नांतं प्रातिपदिकं तत्सर्वं

नपुंसकं भवति ॥ यथा इदं चर्मवर्मशर्मभस्मसद्यलोम
 इत्येवमादयः ॥ मूर्द्धादयोपि नांतत्वात् द्यक्त्वा अतस्तेषा
 मपि नपुंसकता प्राप्नोति ॥ तदर्थमिति प्रतिषेधः कृतः मू
 र्द्धाक्षतक्षेत्यादिपुंसलिङ्गाधिकारात्पुंसि भवति ॥ यथा अयं
 मूर्द्धाशिरः ॥ उक्षावृषभः ॥ मज्जासारः ॥ तक्षावर्द्धकिः श्ले
 ष्माधातुविकारः ॥ आत्माशरीरस्थः ॥ अश्मानीलः ॥ युवा
 तरुणः ॥ पूषादित्यः पुंसि वा भवेद्ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मत्वान्नां
 तत्वाच्च ब्रह्मशब्दस्य नपुंसकत्वे प्राप्ते पुंस्त्ववा विधीयते
 ब्रह्मशब्देवानपुंसकलिङ्गो भवति ॥ इदं ब्रह्मावेदाध्यय
 नमीश्वरश्च ॥ अयं ब्रह्मा प्रजापतिः ॥ यद्येवं यत् चर्कनां
 तंतन्नपुंसकं ॥ एवं सति राजन्शब्दस्यापि नपुंसकता
 स्यात् पुंस्यंतर्भावोद्भूतव्यः ॥ १९ ॥ त्रुटिसीमसंध्या रात्र
 यः स्त्रियां धूलिवेणिरवार्यश्च ॥ पुंसि निशीथो ज्योत्स्नाद
 याशलाकास्त्रियां नित्यं ॥ २० ॥ एते शब्दाः स्त्रियां भवंति
 इयं त्रुटिः स्वल्पः ॥ इयं सीमा ग्राममर्थेदा ॥ इयं संध्यादि
 नावसानं ॥ इयं रात्रिः शर्वरी इयं धूलिः पांसुः ॥ इयं वेणी
 केशरचना ॥ इयं खारी परिमाणविशेषः निशीथशब्दः
 पुंसि भवति ॥ अयं निशीथो र्धरात्रः ॥ ज्योत्स्नादयाशला
 काः स्त्रियां भवंति ॥ इयं ज्योत्स्ना चंद्रप्रभा ॥ इयं दयाक
 रुणा इयं शलाकालोहधमनी ॥ नित्यग्रहणं विभाषा
 निवृत्त्यर्थं ॥ पुंयोगे कर्णहन् नपुंसके श्मश्रुजानुगुदशब्दाः
 एकाभिधानता स्यादस्माश्रुणोर्नित्यं ॥ २१ ॥ पुंसो योगः पुं
 योगः तस्मिन् कर्णहन् भवतः ॥ यथा अयं कर्णः श्रोत्रं कुंती

पुत्रश्च ॥ हनुः कपोलप्रदेशः ॥ श्मश्रुजानुगुदशब्दाः न
 पुंसके भवन्ति ॥ इदं श्मश्रुमुखैकदेशरोमराजिः इदं जा
 नुजं घामध्यस्थानं ॥ इदं गुदमपानं ॥ अभिधीयतेऽनेने
 त्यभिधानं एकंच तदभिधानंच तस्य भावः एकाभिधा
 नता स्यात् भवेदित्यर्थः ॥ अस्त्राश्रुणोर्नित्यं न पुंसकता
 भवति ॥ इदमस्त्रं ॥ इदमश्रु ॥ नयनजलमिति ॥ एकए
 वार्थः नित्यवचनं पूर्ववत् ॥ २१ ॥ घुसकिरुपसर्गपूर्वः
 पुंस्यन्योपपदेषु पूर्वः स्त्री ॥ येभ्यो नञ्त्तान्युस्युक्तान्या
 च्चाविनाविद्धि ॥ २२ ॥ घुइति ॥ दाधाध्वदाविति षसां धा
 तूनां घुसंज्ञाविहिता ॥ सहकिनावर्त्तत इति सकिः उपस
 र्गेषोः किरित्यादिनाविहितः किप्रत्ययोगृह्यते उपसर्गा
 प्रादयः ॥ उपसर्गाः क्रियायोगइति ॥ उपसर्गः पूर्वो यस्य
 स एव पुंलिंगो भवति ॥ यथा अयमादिनिधिः ॥ प्रणिधिः
 आधिः सन्निधिः ॥ इत्येवमादयः ॥ अन्योपपदकर्मण्य
 धिकरणे चेतिकिप्रत्ययः ॥ अयंमंभोधिः ॥ जलधिः उ
 दधिः तोयधिः शरधिः इत्येवमादयः ॥ इषुशब्दोपपदे
 वास्त्री ॥ इयमिषुधिः ॥ अयमिषुधिः ॥ तूणीरंयेभ्यो धातु
 भ्यो नञ्प्रत्ययः ॥ तान्युस्युक्तान्विद्धि जानीहि ॥ याञ्च श
 ब्दं वर्ज्जयित्वा ॥ यज ॥ याच ॥ यत ॥ विह्व ॥ प्रह्व ॥ रक्षो नञि
 तिनञ्प्रत्ययः ॥ अयं यज्ञः ॥ यत्नः ॥ विष्टा ॥ प्रष्टा ॥ रक्षः
 एवंतर्हियाञ्च शब्दस्यापि नञ्तत्त्वान्नपुंस्त्वं स्यात् ॥ इ
 त्यत आह ॥ याञ्चाविनेति ॥ रुयधिकारात्स्त्रीयाञ्चार्थ
 ना ॥ २२ ॥ तनुकायशरीराणि स्त्रीपुंनपुंसकेषु जानीहि ॥

दधिसक्थ्यस्त्रीनिस्पुर्नपुंसकेस्त्रीतुकक्षास्यात् ॥२३॥
 तान्शब्दान् यथासंख्यं स्त्रीपुंनपुंसकेषु विद्धि ॥ इयंत
 नुः ॥ अयं कायः ॥ इदं शरीरं ॥ दधिसक्थ्यस्थिशब्दानपुं
 सकेस्युः ॥ यथा इदं दधि ॥ क्षीरविकारः ॥ इदं सक्थ्य उ
 र्वोर्मध्यं ॥ इदमस्त्रिकीकसं ॥ कक्षाशब्दः स्त्रियां भवेत्
 यथा इयं कक्षा बाहुमूलं ॥ अन्यच्च ॥ जघनाभरणे स्त्रीणां
 करीणां मध्यबंधने ॥ अवस्थासु च हर्म्याणां नित्यं कक्षा
 व्यवस्थिता ॥ २३ ॥ सुमनोऽपारो विरहितमद्यं क्व मसंतं तु
 पुंसि स्यात् ॥ द्यक् पुनर्नपुंसकप्रकृतादन्यत्र वैजरसः
 ॥ २४ ॥ सुमनस्रअपारस्रइत्येताभ्यां विरहितमुक्तिमित्यर्थः ॥
 अस्रंते यस्य तदिदमसंतं पुंसि भवेदित्यर्थः ॥
 अयमंगिराः चंद्रमाः स्कूलशिराः ॥ पुरुरवाः ॥ उच्चैश्च वाः
 दुर्वासाः ॥ पृथुयशा इत्यादयः ॥ सुमनसोऽपारसश्च स्त्र्य
 धिकारात्स्त्रियां प्रवृत्तिः ॥ इमाः सुमनसः कुसुमानि ॥ इ
 मा अपारसो देवस्त्रियः ॥ द्यक् मसंतं नपुंसकं भवति ॥ इ
 दमोजः तेजः वर्चः शिरः यशः कंदं श्रोतः चेतः पयः ॥ त
 पः अंभः जरस्रशब्दस्यापि नपुंसकता स्यादित्यत आहा
 न्यत्र वैजरसः ॥ नपुंसकतात्प्रकृताच्च पुंस्त्रिणादन्यस्मिन्
 जरस्रशब्दो भवति ॥ स्त्रियां ॥ इयं जरा वृद्धभावः ॥ २४ ॥
 पुंसि स्युरस्वुरविंद्दिस्सुपायुमणिकीलकेलिवलयः ॥ निघ
 संघो ह्योपघ्नो घविघ्नघर्मार्घवर्णाश्च ॥ २५ ॥ सते शर्हीपुंसि
 भवंति ॥ तद्यथा ॥ अयं स्युरः ॥ नापितोपकरणः अयं खुरः
 पशुपादः ॥ अयं बिंदुः विसर्जनीयावयवः ॥ अन्यच्च ॥ अ

यमिस्तुः सस्यजातिः॥ अयंपायुः अपानं॥ अयंमणिः॥ रत्नं की
 लशंकुः॥ प्रहरणविशेषः॥ अयंकलिः॥ हासः॥ अयंकलिः॥
 कलहः॥ अयं वलिर्देत्यः॥ राजगृह्यादेवतोपहारो च॥ निघा
 दयः शब्दाः पुंसि भवन्ति॥ अयं निघः पर्वतः॥ अयंसंघः समूहः
 अयमुंहुः प्रशस्तः॥ अयमुपघ्न आश्रयः॥ पर्वतश्च॥ अयमो
 घोनदीवेगः॥ पुरुषारंभश्च॥ विघ्नः कर्मनिघातः॥ घर्मे नि
 दाघः॥ अर्घः पूजामूल्यविशेषः॥ वंणो हरितपीतादिः॥ ब्राह्म
 णादिः॥ अकारादी निचाक्षराणि॥ २५॥ पणगुणगणकणशे
 णाः किणफणघुणशाणवाणचूर्णाश्च॥ नित्यं हि पुंसि पंचा
 वाष्योष्मा ध्वानश्च विज्ञेयाः॥ २६॥ पणादयः शब्दाः पुंसि
 भवन्ति॥ अयंपणो विंशतिगंडकः॥ अयंगुणः संख्याख्यः श्रुक्ता
 दिपाटलादिश्च अयंगणः संघातअयंकणः परमाणुः॥ शोणोनदः
 किणोनिकषः फणो भुजंगफणः घुणः कीटविशेषः॥ शाणः पा
 षाणविकारः॥ वाणः शरः असुरः घृष्टिका च॥ अयंचूर्णः श
 कलः खंडइत्यर्थः॥ अयंपंचामार्गः॥ अयंबाष्योऽश्रु॥ अय
 मूष्माधर्मः॥ अयमध्वामार्गः॥ नित्यग्रहणं विभाषानिवृत्य
 र्थं॥ २६॥ नपुंसकेष्वभ्रतृणरणार्णानि॥ वीणातूणा
 घोणाघृणास्तु नियतं स्त्रियां विद्यात्॥ २७॥ एते नपुंसकलिं
 गे भवन्ति॥ इदंश्च भ्रंगर्तः॥ इदंतृणं गृह्णाद नद्रव्यविशेषः
 रणं युद्धं॥ ऋणमुद्धारः॥ अधमर्णश्च एतान् शब्दान् स्त्रियां नि
 यतं निश्चितं विद्यात्॥ इयं वीणावाद्यविशेषः॥ तूणा इषुधिः
 इयं घोणानासिका॥ इयं घृणा दयाबुद्धिः॥ तु शब्दः॥ पादपूर
 णो॥ २७॥ यदनांतमकर्त्तरित न्नपुंसके विद्धानिः स्त्रिया

मेव ॥ यौभावेऽणापौतौ पुंस्युक्तौ मन्युमृत्यू च ॥ २८ ॥ अ
 नअंतेयस्यतदिदमनांतं अकर्त्तरि अनप्रत्ययांतं यत्प्रातिप
 दिकंतन्न पुंसकेविद्धिजिहि ॥ नपुंसकाद्भावेक्तइत्यत्र व
 र्तमाने ल्युङ्ङेतित्युट् ॥ युवोरनामित्यनादेशः वचनं ॥ भजनं
 भाजनं ॥ पानं ॥ आसनं ॥ प्रयाणं ॥ शासनं ॥ अधिकरणमित्या
 दि ॥ अकर्त्तरिति किं ॥ नद्यादिभ्यो ल्युट् ॥ नंदनः ॥ मरणः म
 दनः ॥ कुलनः ॥ शतनः ॥ दमनः ॥ संकर्षणः ॥ मधुसूदनः ज
 नार्दन इत्यादि ॥ अनिः स्त्रियामेव ॥ एवकारो वधारणार्थः
 अक्रोशेन अनिः ॥ यथाइयमं भोजनिः अकरणिः अहरणिः
 अखादनिः ॥ अशरणिरित्येवमादिः ॥ अणच अण् अणापौ
 यौतौ पुंस्युक्तौ ॥ णो अण्चेत्यण्प्रत्ययः ॥ त्यागः ॥ उपदेशः उ
 पसर्गः इत्यण्प्रत्ययः ॥ निघः पर्वसः ॥ किंचान्यौ मन्युमृत्यू
 पुंसि भवतः ॥ अयं मन्युर्दद्याशोकश्चमृत्फर्नाशः ॥ २७ ॥ ॥
 पटपुटकटघटचंडवाटजूटवटाहिपुंस्युक्ताः ॥ अवटरख
 टपटकिराटकीटाश्चकूटतटयोश्चनपुंसकता ॥ २८ ॥ ॥
 एतेपटादयः शब्दाः पुंसि भवंति ॥ अयंपटः प्रावरणः ॥ पुटः प
 त्रस्य ॥ कटस्तृणस्य ॥ कटो गजकुंभश्च घटः कलशः ॥ चंडः
 फलनिबंधनं ॥ वाटः मार्गः जूटः केशबंधनं ॥ वटो वृक्षविशे
 षः ॥ अवटः कूपः ॥ खटः शिरसिप्रहारः ॥ पटः राजप्रसादः ॥
 किराटो वणिक् ॥ कीटः कृमिः ॥ कूटतटशब्देन पुंसके भव
 तः ॥ इदं कूटं द्रव्यस्थानं ॥ इदंतटं नदीकूटं ॥ २८ ॥ घं
 टाजटासटानां प्रथमाप्रकृतिर्वसा शिफानां च स्वर्नाम्नां
 पुंयोगस्त्रिविष्टपंस्यादुभयहीनं ॥ २९ ॥ एतेघंटादयः शब्दा

स्त्रियां भवन्ति ॥ प्रथमा कृतिः स्त्रीलिंगमित्यर्थः ॥ इयं घटावा
 द्यविशेषः ॥ इयं जटाकेशविन्यासः ॥ इयं सटाकेशरः ॥ इयं
 वसामेदः ॥ इयं शिफाकंदः ॥ अयं स्वर्गः नाकः ॥ अयं त्रिदिवः
 स्वर्गादिनामत्वात्पुंस्त्वं त्रिविष्टपस्य प्राप्नोतीत्यत आह ॥
 त्रिविष्टपं स्यादुभयहीनं ॥ न स्त्रीनापुमानित्यर्थः ॥ इदं त्रि
 विष्टपं स्वर्गः २९ ॥ संवत्सरगिरिमासार्णवर्तुदेवासुर
 मिधानानां ॥ नित्यं पुंयोगः स्याच्छरासिपंकारिनाम्नां च
 ॥ ३० ॥ अभिधानशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ संवत्स
 राभिधायिनां शब्दानां संवत्सरपर्यायाणां च ॥ गिर्यादिपर्या
 याणां च ॥ पुंयोगः स्यादित्यर्थः ॥ तद्यथा ॥ अयं संवत्सरः ह
 यनोद्भूत्यादि ॥ अयं गिरिः पर्वतः धरशैल इत्यादि ॥ मा
 साभिधायिनां ॥ अयं मासः ॥ द्विपक्षः ॥ मासविशेषोपि पुंसि
 अयं चैत्रः वैशाखः ज्येष्ठः आषाढ इत्यादि ॥ अर्णववाचिनां
 अयमर्णवः ॥ समुद्रः सागरः पारावारः सरित्पतिरित्यादि ॥
 अयमृतुः वसंतः ॥ ग्रीष्मः देववाचिनां ॥ देवः सुरः ॥ असुर
 वाचिनां ॥ असुरः दैत्यः शराभिधायिनां शरः कांडः ॥ अय
 मसिः खड्गः मंडलाग्रः ॥ अयंपंकः कर्दमः ॥ जंबालः ॥ अयम
 रिः शत्रुः वैरी ॥ रिपुः ॥ विपक्ष इत्यादि ॥ ३० ॥ भाष्कुरुक
 शारज्ज्वष्टकाश्च नित्यं स्त्रीयामापिकाच ॥ विद्युद्दिग्भू
 म्यभिधानं वल्लीसरितां च विज्ञेयं ३१ ॥ एते शब्दाः नित्यं
 स्त्रियां भवन्ति ॥ इयं भाः ॥ दीप्तिः ॥ कक्षुः पामा ॥ कशादनी र
 ज्जुः कुशमयी ॥ इष्टका ॥ पक्कमृत्तिका ॥ ईषिकावीरणश
 लाका ॥ कष्टिकाच ॥ विद्युदादीनामभिधानं स्त्रियां भवति

यथा इयं विद्युत्तडित् ॥ चंचला ॥ शतहृदाक्षणप्रभा ॥
 सौदामिनी ॥ ऐरावतीत्यादि ॥ दिग्भिधानं ॥ आशा ॥ काष्ठा
 ककुप् ॥ विदिगित्यादयः भूम्यभिधानं ॥ इयं भूमिः ॥ ध
 रारसा ॥ पृथ्वीसमाक्ष्या इत्यादिः ॥ वल्लभभिधानं ॥ इयं व
 ल्ली ॥ व्रततिः ॥ प्रतानिनी इत्यादयः ॥ सरिदभिधानं ॥ इ
 यं सरित् ॥ नदीकुल्यास्त्रवंतीनिम्नगातटिनीत्यादयः ॥
 ३१ ॥ क्वायासुरानिशावालुकाः स्त्रियां स्युश्चमूकं ये
 राश्च ॥ आपत्संपद्विपत्प्रतिपत्समिद्विप्रुषश्चैव ॥ ३२
 ॥ क्वायादयः शब्दाः स्त्रियां स्युर्भवेयुरित्यर्थः ॥ यथा क्वा
 या वृक्षादेः प्रतिबिंबः ॥ सुरामदिरानिशा रात्रिः ॥ वालुका
 सिकता चमूः सेना ॥ कंथा प्रसिद्धा ॥ इ राजलभूमिः ॥ ए
 ते शब्दाः ॥ स्त्रीलिङ्गे भवन्ति ॥ यथा इयमापत् व्यसनं ॥ सं
 पदनं ॥ विपत् दुःखं प्रतिपत्तिथिविशेषः ॥ समित्काष्ठं ॥
 विप्रुद्विन्दुः ॥ ३२ ॥ कुशकूबरकुंजांकुरकुठारकुंद
 कुतुपाहिपुंस्फक्ताः ॥ कुलकूलकुंकुमानितुनपुंसका
 न्येव जानीयात् ॥ ३३ ॥ एते शब्दाः पुल्लिङ्गे उक्ताः ॥ यथा
 यंकुशः ॥ दर्भः ॥ अयंकूबरोरथस्कंधः ॥ कुंजो गहनः अं
 कुरो बीजप्रादुर्भावः ॥ कुठारः परशुः ॥ कुंदपुष्पजातिः
 कुतुपश्चर्मपात्रं ॥ एतानि नपुंसकानि जानीयात् ॥ एव
 कारो वधारणे ॥ इदं कुलं ब्राह्मणानां ॥ कुलं नदीतटं ॥ कुं
 कुमं काश्मीरं ॥ ३३ ॥ लोहमुखपर्णवनधनसंज्ञाश्च
 नपुंसके प्रोक्ताः ॥ शीरार्थोपुंस्युक्ता वटवीतूक्ता स्त्रिया
 मेव ॥ ३४ ॥ संज्ञाशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ लोहादि

सज्जानपुंसके भवति ॥ इदं लोहमायसं ॥ मुखं लपनं तुंडमानन
 मित्यादि ॥ इदं पर्णपलाशमित्यादि ॥ वनं विपिनं काननमि
 त्यादि ॥ इदं धनं द्रविणं वस्वित्येवमादि ॥ शीरर्थो शब्दो पुंसि
 भवतः ॥ अयं शीरोलंकारः ॥ अर्थो द्रव्यं ॥ अटवीतूत्तास्त्रिया
 मेव ॥ इयमटवीवनं ॥ ३४ ॥ रशिपलांडुकमंडलुगडुतू
 लमुहूर्त्तपरशुशंकूनां ॥ दृतिसीधुकंकटानां पुंसि च ग
 दितः प्रयोगो हि ॥ ३५ ॥ एषां प्रयोगः पुंसि गदितः कथि
 तः ॥ रशिर्धान्यादीनां ॥ पलांडुर्लसुनजातिः ॥ कमंडलुः का
 ष्ठमयं जलपात्रं ॥ गडुः कुक्कुटं ॥ तूलः कार्पासादेः ॥ मुहूर्त्तो द्वा
 दशात्मकः ॥ परशुर्वृक्षभेदीः ॥ शंकुः चिन्हं कीलश्च ॥ दृति
 श्चर्म ॥ अयं सीधुः सुरा ॥ अयं कंकटो हस्तिकवचं ॥ ३५ ॥
 शालामालादोलावेलाफेलाशिलातुलालाला ॥ से
 नापालिबलिद्रुवागुराश्च स्त्रियामुदिताः ॥ ३६ ॥ एते स्त्री
 लिंगे उदिताः कथिताः ॥ इयं शाला गृहविशेषः ॥ मालासू
 क् ॥ दोलाक्रीडासाधनं ॥ वेलाकूलं समुद्रस्य ॥ फेलाभक्तो
 छिष्टं ॥ धानाश्च शिलाअश्मा ॥ तुलापलशतानुमानं ॥ ली
 लाअतिरसकोविदश्च सेनाहस्त्यश्वपदातिसमुदायः ॥ पा
 लिः पंक्तिप्रदेशः ॥ बलिः करः उपहारः ॥ दद्रुः कुष्ठविशेषः
 वागुरामृगबंधनीरज्जुः ॥ ३६ ॥ पातालजालमलरवल
 कपालशैवालशीलनालानिचीरचीवरविर्यतिचविद्धि
 तृतीयाप्रकृतिकानि ॥ ३७ ॥ एतेषां तृतीयाप्रकृतिः तृती
 यास्थानेन पुंसके स्पष्टत्वात्पातालादीनि तृतीयाप्रकृती
 निविद्धिजानीहि ॥ यथा इदं पातालं रसातलं जालं मत्स्यवं

धनंगवांस्रश्च ॥ मत्तं ॥ पापं ॥ खलं मर्दनं स्क्वान् व्रीहीणां क
 पालं मस्तकास्त्रि ॥ खंडं च शैवालं जलसंभवं ॥ शीलं विनय
 नालं पद्मादीनां ॥ चीरं जीर्णवस्त्रं ॥ चीवरं भिक्षाप्रवर्णं ॥
 वियदाकाशं ॥ ३७ ॥ मुंडनितंबक्षपगुल्मसांन्वकवंश
 पूगशंखरथाश्च पुंसिस्युः ॥ जघनांवरफलमूलांगानितु
 विमुच्य ॥ ३८ ॥ एते शब्दाः पुंसिस्युः ॥ अयं मुंडो मुंडितशि
 राः ॥ नितंबः पश्चाद्भागः स्त्रीकट्याः ॥ ह्रस्वशांखामूलको
 वृक्षः क्षपः ॥ गुल्मः शाखापत्रप्रवर्णः सानुः पर्वतैकदे
 शः ॥ अंकश्चिन्हं ॥ वंशोन्वयः ॥ पूगः क्रसुकः ॥ शंखः केतुः
 रथः स्पंदनः ॥ नपुंसकाधिका एतजघनादधीनपुंसकेसु
 इदं जघनं कटिप्रदेशः ॥ अवरमाकाशं वस्त्रं च ॥ फलं वृक्षा
 दीनां ॥ मूलं शिफा ॥ अंगमवयवः ॥ ३९ ॥ क्षीरोदस्विन्न
 वनीतवर्षकुंडांडघृतभगगगनानि ॥ विद्यान्तपुंसका
 न्योदनश्च पुंसिस्त्रियां ज्याच ॥ ३९ ॥ एतानि नपुंसका
 निस्युः ॥ यथा इदं क्षीरं दुग्धं ॥ इदमुदस्वित्त्वं विशेषः न
 वनीतं दधिविकारः ॥ वर्षसंवत्सरः ॥ कुंडं पेयादिपात्रं ॥ अं
 डं बीजादिप्रादुर्भावः ॥ घृतं माज्यं ॥ भगं योनिः ॥ गगनमा
 काशं ॥ ओदनस्तु ॥ पुंसि भवति ॥ अयमोदनः ॥ भक्तं ॥ स्त्रि
 यां ज्याच ॥ धनुषो गुणः ॥ ३९ ॥ विषसंज्ञाः पुंसि वि
 षं तु नपुंसकं स्यात्स्त्रियां तिथिर्वोक्ता ॥ अतिथिस्तु पुं
 सिशकृन्नीतशोणितानीतरप्रकृतौ ॥ ३९ ॥ विषसंज्ञाः
 पुंसि भवति ॥ हालाहलः ॥ कालकूठः ब्रह्मपुत्रः ॥ विषं न
 पुंसकं ॥ इदं विषं सर्पशरीरजं च ॥ तिथिशब्दो वा विभाषया

स्त्रीलिंगे भवति पुल्लिंगश्च ॥ यथा इयंतिथिः ॥ अयंतिथिः
 अतिथिशब्दः पुंसि भवति ॥ अयमतिथिरभ्यागतः ॥ शक
 दित्यादीनीतरप्रकृतौ न पुंसके भवति ॥ इदं शक
 त्पुरीषं नीतं घृतं ॥ शोणितं रुधिरं ॥ ४१ ॥ मुक्त्वादिनाह
 नीदिवसनामानि पुंसि स्त्रियां त्विदुदुत्ताराः पाणियुगः पुं
 स्फुक्तः स्त्रियां समाश्चैव वर्षाश्च ॥ ४१ ॥ दिनाहनीमु
 क्त्वा अन्येदिवसपर्यायाः पुंसि भवन्ति अयं दिवसो वासरः
 घस्रः सूर्यकर इत्यादिः ॥ दिनाहनी न पुंसके भवतः इदं दि
 नमहः ॥ स्त्रियां त्विदुदुत्ताराः त्विडादयः शब्दाः स्त्रियां भ
 वन्ति ॥ इयं त्विट्कांतिः ॥ इयमुं दुर्नसत्रं ॥ इमास्ताराः न
 सत्राणि ॥ पाणियुगः पुंसि भवति ॥ अयं पाणियुगः ॥ पाणि
 युगग्रहणसन्धयुगनिवृत्त्यर्थं ॥ ४१ ॥ भवति न पुंसक
 योगः संख्यापूर्वस्य रात्रिशब्दस्य ॥ ससमासस्य तु न स्पे
 वपुंसियोगं न जानीयात् ॥ ४२ ॥ संख्यापूर्वो यदि रात्रि
 शब्दस्तदा न पुंसके बोद्धव्यः ॥ यथा इदमेकरात्रं द्विरात्रं त्रि
 रात्रमित्येवमादयः ॥ सहसमासेन वर्त्तत इति ससमासः
 ससमासस्य तु रात्रिशब्दस्य पुंसियोगं विजानीयात् ॥ य
 था पूर्वरात्रः अर्द्धरात्रः वर्षारात्रः ॥ ४२ ॥ पुरमधुजगंति
 विद्यान् न पुंसके वा स्त्रियां भवेदर्थिः ॥ त्वतलो न पुंसक
 स्त्रीविधावहः पुंसिसंख्यादिः ॥ ४३ ॥ पुरादीनि न पुंस
 के विजानीयात् ॥ इदं पुरं नगरं ॥ मधुक्षेत्रं ॥ जगद्विश्वं ॥
 अर्थिः शब्दः स्त्रियां भवति वा ॥ इयमर्थिः ॥ इदमर्थिर्दीप्तिः
 त्वतलो प्रत्ययो यथा संख्यं न पुंसकस्त्रीविधौ दृष्टव्ये ॥ ब्रा

ह्यणस्यभावोत्राह्यणन्व ॥ त्राह्यणना ॥ यवमिदं शूद्रत्वं इ
 यं शूद्रता ॥ अहःशब्दः यदा संख्यादिः तदा पुंल्लिंगो भवति
 अयमेकाहः द्यहः त्रहः ॥ संख्यादेरिति किं ॥ पुन्याहं ॥
 प्रत्पहं ॥ ४३ ॥ रुत्वंताः पुंसिकशेरुदारुजतुवस्तुम
 स्तुभिस्त्यक्ताः ॥ स्युः संग्रथिप्रस्त्राइसुसूध्यजंतानानं
 पुंसकता ॥ ४४ ॥ रुशब्दांतास्तुशब्दांतास्तु
 कशेरुदारुजतुवस्तुमस्तुभिस्त्यक्ता रहिताः ॥ संग्रथिप्र
 स्त्राः पुंसिभवेयुरित्यर्थः ॥ यथा यन्तरुः खड्गमुष्टिः भरु
 र्भर्त्ता ॥ मरुर्निर्जलो देशः ॥ चरुर्मंत्रतप्रपाकः ॥ शत्रुः रिपुः
 तरुर्वृक्षः ॥ मरुर्मृगः ॥ मेरुः पर्वत इत्यादिः ॥ अयंकेतुरु
 त्यातः ॥ सेतुर्बंधः ॥ हेतुः कारणं ॥ तंतुः षट्प्रकृतिः ॥ धातुः
 श्लेषादिः ॥ कशेरुप्रभृतयो नपुंसके भवन्ति ॥ इदं कशेरु
 भूसंभवं ॥ इदं दारुकाष्ठं ॥ जतुलाक्षा ॥ वस्तु वाक्यप्रबंध
 हेतुः ॥ मस्तुदधिसंभवं ॥ संग्रथिप्रस्त्रैश्च पुंसि भवतः ॥ अ
 यंग्रथिः ॥ गांठिरिति प्रसिद्धः ॥ प्रस्त्रः परिमाणं ॥ इंसंताना
 मुसंतानां च घ्यजंतानां च नपुंसकता स्यात् ॥ इदं सर्पिः दृ
 तं हविर्देवान् ॥ बर्हिः पवित्रमित्यादि ॥ इदं वपुः शरीरं ॥
 आयुः जीवितपरिमाणं धनुः शस्त्रमित्यादिः ॥ घ्यत्रग्रह
 णेन वर्णदृढादिभ्यः घ्यजिति गृह्यते ॥ नब्राह्मणादिभ्यः
 सौकुमार्यं ॥ शोक्ल्यं ॥ कात्स्न्यं ॥ दास्यमित्यादि ॥ ४४ ॥ पुं
 सिस्त्रियां च पाटलिगोमुष्ट्युशनिवाहुसिंधुमणयः ॥ आ
 श्रीर्धूः पूषुत्तुङ्गिरः स्त्रियां मुदुषोच ॥ ४६ ॥ एते शब्दाः
 पुंसिस्त्रियां भवन्ति ॥ अयं पाटलिः इयं पाटलिः वृक्षविशे

षः॥अयंगोः॥इयंगोः॥अयमुष्टिरियमुष्टिः॥अयमशनिरि
 यमशनिः॥अयंबाहुरियंबाहुः॥अयंसिंधुरियंसिंधुः॥अ
 यमणिरियमणिः॥एते शब्दाः स्त्रियां भवन्ति॥इयमाशीः
 इष्टा संसा॥इयंधूःभारःकीलश्च॥इयंपूःपुरी॥इयं सुहु
 भुक्षा॥इयंतृट्पिपासा॥इयंगीर्वाणी॥इयंमुत्हर्षः॥इ
 यंरुद्रोषः॥४५॥ शीकरतुषारतुषबुहुदफेनौसतुं
 डुलपूपाःपुंसिस्युः॥आलिमुक्ताजिदर्विसिकताःस्त्रि
 यांमुदिताः॥४६॥ एते शब्दाः पुंसिस्युर्भवेयुरित्यर्थः॥
 शीकरोंबुकणः॥तुषारोहिमसंततिः॥तुषीधान्यवुषः क
 डंगरश्च॥बुहुदोजलकंकरः॥फेनोजलस्य॥समुद्रस्यओ
 सोवश्यायः॥तंडुलोधान्यविशेषः॥अपूपःपिष्टकस्य॥ए
 ते शब्दाः स्त्रियामुदिताः कथिताः॥इयमालिःपंक्तिःमुक्ता
 रत्नं॥आजिर्युद्धं दर्विर्भक्तसाधनी॥सिकतावालुका॥अ
 जिनाजिरशैवालनलमृणालतुहिनोडुपाज्यसस्यानि
 ॥द्वारस्यदकाष्ठानिचनपुंसकान्येवपटलंच॥४७॥
 एते शब्दानपुंसके भवन्ति॥इदमजिनंमृगत्वक्॥इदम
 जिरमंगणं॥शैवालंजलसंभवं॥नलंसुवर्णभाजनं॥मृणा
 लंपद्ममूलं॥तुहिनंतुषारः॥उडुपंप्लवः॥आज्यंघृतं॥स
 स्यं॥व्रीहिः॥द्वारगृहस्य॥आस्यंदराज्ञां॥काष्ठमिंधनं॥प
 टलगृहस्य॥तिमिरंवा॥एवकारोवधारणे॥४७॥ त्रिष
 प्यक्षेत्रिद्रियसंज्ञकायतान्नपुंसके विद्धि॥शेषाःपुंसि
 प्रोक्ताः॥श्रीपिष्टाद्याश्चनिर्यासाः॥४८॥ त्रिषप्यक्षेषु
 मध्ये इंद्रियसंज्ञकमह्यंनपुंसके विद्धि॥इदमक्षमिंद्रियं

शेषास्त्वक्षाः पुंसिप्रोक्ताः॥अयं देवानामक्षः कटाक्षः श्री
 विष्ठाधानिर्यासाश्च पुंसि भवंति॥अयं श्रीपिष्टः सर्जरसः॥
 गुगुलु इत्येवमादयः॥४८॥ विंशतिरानवतेः स्त्रीनपुं
 सकैतालुहृदयकुड्यानि॥पार्श्वकुकुंदर विरयंतलध
 नलवणराष्ट्राणि च वै हि॥४९॥ विंशतिप्रभृते योनय
 तिपर्यंताः स्त्रियां भवंति॥इयं विंशतिः॥त्रिंशत्॥चत्वारिं
 शत्॥पंचाशत्॥षष्टिः॥सप्ततिः॥अशीतिः नवतिः॥एता
 निनपुंसके भवंति॥इदं तालुवदनैकदेशः॥हृदयं जीव
 नस्कानं॥कुड्यभित्तिः॥एतानिनपुंसकान्यवै हि अवम
 क्केत्यर्थः॥इदं पार्श्वशरीरस्य॥कुकुंदरं नितंबकूपद्वयं॥
 विरयंद्रव्यं॥तलमधः॥धनं द्वविणं॥लवणं रसविशेषः॥
 राष्ट्रं जनपदस्कानं॥५०॥ क्रोडाघाटाजिह्वाशिरोध
 राशकुलीस्य हामायास्त्रियां विद्धि॥शारवाशिखाक
 लामेखलारेखाराजिपंक्ती च॥५१॥ एताः स्त्रियां वि
 द्धि इयं क्रोडाजंकः॥घाटाघीवा॥शिरोधराघीवा॥जिह्वा
 सना॥शकुलीखंडस्य भक्ष्यद्रव्यं॥स्य हावांछा॥मायाज
 नवंचनेच्छा॥इयं शारवावृक्षस्य॥शिखाचूडा॥कलाविज्ञ
 नमेखलाकांची॥रेखाराजिर्धनस्य पंक्तिर्दंतानां॥५१॥
 स्नायुश्रद्धोत्काश्च स्त्रियां खट्वा भवेत्त्रेता॥ताणा वा
 णाप्राणा विश्वाणा संक्रुणा विकोणा च॥५२॥ एते श
 द्वास्त्रियां भवंति॥स्नायुः शरीरस्य॥श्रद्धा आदरः॥उल्का
 आकाशेत्यातः॥ज्वाला च॥खट्वा शयनीयं॥त्रेता युगं॥ता
 णासूत्ररचना॥वाणावाणी॥प्राणाश्रद्धा॥विश्वाणालीला

संक्रुणानासिका॥विकोणानेत्रविह्वुधिः॥५२॥ भयबी
 जसिध्मपदवर्हशुक्रतक्रसुखदुःखशिखराणां॥विद्या
 न्नपुंसकत्वमसृगित्पस्यसदैव॥५३॥ एतेशब्दाः
 तपुंसकेभवंति॥इदंभयंत्रासः॥वीजमंकुरोत्यत्तिकार
 णं॥सिध्मकुष्ठविशेषः॥पदंस्छानं॥बर्हमयूरपिच्छंशु
 क्ररेतः॥तक्रमथितं॥सुखंभोगः॥दुःखंपीडा॥शिखरं
 शृंगं॥असृकरक्तं॥सदैवेतिवचनाद्भयादीनां व्यभिचा
 रः॥अयंभयः॥५३॥ पाषाणोपलशृंगारप्रस्त्रभृंगार
 मस्तकस्तबकाः॥रूपंमुत्काशब्दरसस्पर्शशंघाद
 यश्चोक्ताः सदापुंसि॥५४॥ एतेशब्दाः सदापुंसि
 भवंति॥यथायंपाषाणः प्रस्तरः॥उपलः शिलापाषाणश्च
 व॥शृंगारोविदग्धता॥प्रस्थः परिमाणं॥भृंगारः सुवर्ण
 मयः कलशः॥मस्तकः शिरः॥स्तबकः पुष्योत्करः॥श
 ष्योध्वनिः॥रशोमाधुर्यादिः॥स्पर्शोमृदुकर्कशादिः॥गं
 धोनासिकाग्राह्यः कुसुमादेः॥रूपंमुत्कारूपंविहाय॥
 रूपंनपुंसकेभवति॥इदंरूपंचक्षुर्ग्राह्यं॥५४॥ शी
 खरयूपपुरोडाशकूपरूपलवशष्पाः॥धर्ममयवासे
 दशादाराः पुंसिवहुत्वंचैषां॥५५॥ एतेशब्दाः पुंसि
 भवंति॥अयंशीखरः पुष्यसंघातः॥उत्तुंगोवा॥यूपोयज्ञ
 भांडं॥पुरोडाशोयज्ञपिंडकिः॥कूपोवटः॥सूपोव्यजनं
 ॥लवोलेशः॥शष्पोवालत्णं॥धर्मउपवासादिः॥मयो
 वेश्म॥वासांसिवस्त्राणितेषां दशाः॥दाराः स्त्रियश्चपुं
 सिभवंतिवहुत्वंचैषांसदाभवति॥इमेवासेदशाः वस्त्रा

तसूत्रं ॥ इमेदारः स्त्रियः ॥ वासइतिकिं ॥ दशावस्त्रा
 ॥ ५५ ॥ मांसविवराभिधानं नपुंसकेविद्धितीर्थतुंडे
 च ॥ यवमाषाद्याव्रीहयः पुंसिप्रियंगवश्चस्त्रियामेव
 ॥ ५६ ॥ मांसाभिधानं विवराभिधानं च तीर्थतुंडे च नपुं
 सकेविद्धिजानीहि ॥ यथा मांसं पलं पलं क्रव्यमित्यादि
 इदं विवरं बिलं छिद्रं रंध्रं कुहरं सुषिरमित्यादि ॥ इदं ती
 र्थं पुरायस्थानं ॥ तुंडं वत्क्रं यवमाषाद्याव्रीहयः पुंसि ॥ य
 था इमे माषाः ॥ सुद्गाः कुलत्थाः सोष्टाः गोधूमाः तिलाः क
 लायाः मसूराः ॥ सर्षपाः ॥ प्रियंगवश्चस्त्रियामेव इमाः प्रि
 यंगवः ॥ ५६ ॥ पल्लवउक्तः पुंसितुनपुंसकेकिसल
 यंस्त्रियांलाक्षा ॥ ऋगोरचनापिंडकाकंडूः क्षपाचैव
 ॥ ५७ ॥ पल्लवशब्दः पुंसिभवति ॥ अयंपल्लवः ॥ इदं
 किशलयंप्रवालं ॥ लाक्षास्त्रियांस्यात् ॥ इयंलाक्षाजतु
 ॥ ऋगादयः शब्दाः स्त्रियां भवंति ॥ इयमृक्वेदावयवः ॥
 रोचनागोपितं ॥ पिंडं काशरयगं ॥ कंडूः खर्जूः ॥ क्षपार
 त्रिः ॥ ५७ ॥ कललकफपूयकुल्माषकल्ककल्पगे
 ह मखलौहित्याः ॥ भर्भरपुंखचषालाश्च पुंसिकटा
 ह मत्स्योच ॥ ५८ ॥ एते शब्दाः पुंसि भवंति ॥ अयंक
 ललोगभीशयः ॥ कफः श्लेष्मा ॥ पूयः शोणितविकारः ॥
 कुल्माषः सस्यजातिः कल्कः सर्षपादीनांचूर्णं ॥ कल्पः
 कालपरिमाणं ॥ गेहोगृहं ॥ मखोयत्रः ॥ लौहित्यो नद्वि
 शेषः ॥ भर्भरोवादित्रविशेषः ॥ पुंखः शरस्य ॥ चषालो
 मूपायं ॥ कटाहोलोहभाजनं ॥ मत्स्यो मीनः ॥ ५८ ॥ श

वपलकतल्पसद्मवलिशामिश्रनिमित्तपित्तचित्तानि
 किल्विषवृजिनानितथानपुंसकेपीठपापेच ॥ ५९ ॥
 ॥ एतेशब्दाः नपुंसके भवन्ति ॥ यथा इदं शवं मृतशरीरं ॥
 पलकं नेत्रो मविशेषः ॥ तल्पं शयनीयं ॥ सद्मनिवासः ॥
 बलिशं मत्स्यबंधनं ॥ आमिशं गृहद्वारं ॥ निमित्तं कार
 णं ॥ पित्तं धातुविकारः ॥ चित्तं मनः ॥ किल्विषं पापं ॥ वृ
 जिनं कुटिलं ॥ पीठमासनं ॥ पापं पातकं ॥ ५९ ॥ बल्व
 जलाजासूनां पुंयोगः स्याद्बहुत्वं च ॥ स्थूलशाहल
 शिबिराणां नपुंसकत्वं स्त्रियां एतनां ॥ ६० ॥ बल्व
 जादयः शब्दाः पुंसि भवन्ति ॥ बहुत्वं चैषां सदैव ॥ इमेव
 ल्वजाः शय्याः ॥ इमेलाजाः भ्रष्टधान्यानि ॥ असवः प्रा
 णाः ॥ एतेशब्दाः नपुंसके भवन्ति ॥ इदं स्थूलमरण्य
 प्रदेशः शाहलं हरिततृणं ॥ शिबिरं शकटस्थानं ॥ एत
 नाशब्दः स्त्रियां भवति ॥ इयं एतनासेना ॥ ६० ॥ ईर्ष्या
 रुचिः स्फुलिंगाः शय्यानिः श्रेणीकोटिः कुटीवाणी ॥
 पेशीवरूथिनीचस्त्रियांकुथानाडिकाकंथा ॥ ६१ ॥
 ॥ एतेशब्दाः ॥ स्त्रियां भवन्ति ॥ इयमीर्ष्याऽसूया ॥ रुचि
 र्दंष्ट्रिः ॥ अभिलाषोवा ॥ स्फुलिंगाअग्निकणाः ॥ शय्या
 शयनीयं ॥ निः श्रेणीअधिरोहणी ॥ कोटिः संख्या ॥ कु
 टीगृहं ॥ वाणीवाक् ॥ पेशीमांसपिंडीवरूथिनीसेना ॥ कु
 थादुर्णीकृता ॥ नाडिकाकालपरिमाणं ॥ कंथाजीर्णवा
 सः प्रावरणं ॥ ६१ ॥ नाञ्जुपपदं व्रणं पुंसिवृक्षजन
 पांसुकंदुककलशाश्र्व ॥ पंजरपलितहं हासराशि

विद्यादितरजातौ ॥६२॥ नाडीपूर्वव्रणंपुंसिभवति
 अयं नाडीव्रणः ॥ नाड्युपपदइति किं ॥ दुष्टव्रणं ॥ वृक्षाद
 यः ॥ पुंसि भवति ॥ अयं वृक्षस्तरुः ॥ जनो लोकः ॥ पांसुः
 श्वूर्णं ॥ कंदुः स्वेदनी ॥ ॥ कलशो
 घटः ॥ पंजरादीनि इतरजातौ न पुंसके जानीयात् ॥ इदं
 पंजरं शकुनिबंधनं ॥ पलितं जरा ॥ इदं वैरं ॥ अक्षरं व
 र्णः ॥६२॥ मेधारसनानि द्रातं द्रातं त्र्यः स्त्रियां समं
 जिष्ठाः ॥ मदिरामंदुराकृशरे स्यातां वासुदुंदुभिश्च ॥
 ॥६३॥ एते स्त्रियां भवति ॥ इयं मेधाधारणाशक्तिः
 रसनाशक्तिर्मेखला च ॥ निद्रासुप्तिः ॥ तं द्राआलस्यं ॥
 तंत्रीवाद्यविशेषः ॥ मंजिष्ठा रागद्रव्यं ॥ स्यातां भवेतामि
 त्यर्थः ॥ इयं मदिरा ॥ सुरामंदुरावाजि शाला ॥ कृशराति
 लयवागूः अक्षे दीव्यते अक्षग्रहणं वादि त्रसंबंधनि
 वृत्यर्थं ॥ वाद्यं दुंदुभिरित्यर्थः ॥६३॥ धान्यद्विदलां
 शुकवितानवलयरत्नमिथुनं श्मशानानि ॥ विसृति
 मिरायपिविद्यान्मपुंसके ग्रखे चैव ॥६४॥ एते श
 व्दानपुंसके भवति ॥ इदं धान्यं सस्यं ॥ द्विदलं मुद्गादीनां
 अंशुकं वस्त्रं ॥ वितानं वस्त्रमयमावरणं ॥ वलयं सुवर्णा
 दीनां ॥ रत्नं मणिः ॥ मिथुनं स्त्रीपुंसद्वंद्वं ॥ श्मशानं मृत
 स्थानं ॥ विसंपद्यमूलं ॥ तिमिरं तमः ॥ अग्रं शिखरं श्रे
 ष्ठं वा ॥ खमाकाशं ॥६४॥ पुंजाद्रिकोणकरीषक
 षायतरत्नपिरयाकगर्भदर्भाश्च पुंसिस्युः ॥ पतनशु
 ल्वताम्रचापनाम्नां नपुंसकता ॥६५॥ एतेशब्दाः

पुंसिस्तुः॥अयंपुंजःसंघातः॥अद्रिःपर्वतः॥कोणोगृ
 हादीनां॥करीषोगोमयविकारः॥गर्भजौदर्यः॥दर्भः
 कुशः॥अर्भोवालः॥पत्तनादीनांयेपर्यायाःशब्दास्तेषां
 नपुंसकता॥इदंपत्तनंनगरंपुरमित्यादि॥श्रुल्वंस्ते
 क्मुखं॥ताम्रमुदुंबरमित्यादि॥चापंधनुःकार्मुकमि
 त्यादि॥६५॥ बिडवर्णास्त्रिज्ञेयासस्त्रावीथ्योचनी
 विभेयोच॥मंजूषागंडूषामूषापरिषद्गुहाचैव॥६६
 ॥ विट्शब्देयदाअवर्णस्तदास्त्रियांभवति॥यथाइ
 यंविट्विष्ठा॥अवर्णइतिकिं॥अयंविट् वैश्यस्तृतीयो
 वर्णःसास्त्राद्यस्त्रियांभवति॥सास्त्रागलकंबलः॥वी
 धीगृहावयवः॥नीवीमूलबंधनं॥भेरीवाद्यविशेषःमं
 जूषापेटापुस्तकादीनां॥गंडूषाहस्तजलं॥मूषामुवर्ण
 धमनिका॥परिषत्सभा॥गुहापर्वतस्य॥६६॥ तृ
 ष्माकृपापताकारथ्याकृषिश्रकाकिणीचैव॥एते
 स्त्रियांभवतिप्रतिशीराधाराचनेमिश्र॥६७॥ एते
 तृष्णादयःशब्दाःस्त्रियांभवति॥इयंतृष्णापिपासा।कृ
 पादयापताकाचिन्हं॥रथ्यामार्गः॥कृषिवैश्यवृत्तिः॥का
 किणीपणचतुर्भागः॥प्रतिशीरातिरस्करिणी॥धाराप्र
 पतनं॥तृष्णामयीपर्वतस्यरेखाचनेमिश्रऋषिंडिका
 ॥६७॥ चतुःपथयुगलकुलचेलखोलधिषायार्ग
 लशफानां॥विद्धिनपुंसकभावंपरायस्यचपिक्वपल
 योश्च॥६८॥ चतुष्पथादीनांनपुंसत्वंविद्धिजानीहि
 इदंचतुष्पथं॥युगलंयुग्मं॥कुलंब्याजः॥चेलंबस्त्रजा

तिः॥ खोलंभग्नभाडं॥ धिश्रयंगृहं॥ अर्गलं द्वारपिधानं
 शफंखुरः॥ परयं विक्रेतव्यं पिक्कं मयूरस्य॥ पलंचतुःप
 लिपरिमाणं॥ ६८॥ रयमंडपनरककपालगुडम
 णिमेदूददुरकुसूलाः॥ युग्माकाशव्रतशृंगवर्जिताः
 मंचः सदापुंसि॥ ६९॥ एतेशब्दाः पुंसि भवंति॥ अयं
 रयोवेगः॥ मंडपोजनाश्रयः॥ नरकोदुर्गतिः॥ अवीचि
 रित्यादि॥ असुरश्रव॥ कपालः सिरोवयवः॥ भिक्षाभा
 जनंच॥ गुंडइक्षुविकारः मणिः रत्नं॥ मेदूः शिश्रुं॥ ददु
 रोभेकः॥ कुसूलो धान्यादिस्थित्याधारः॥ युग्माकाशव्र
 तशृंगवर्जिता इति॥ युग्माद्यश्वनपुंसके भवंति॥ इदं
 युग्मं युगलं॥ आकाशं नभः॥ व्रतं नियमः॥ शृंगं विषाणं
 पर्वतस्य च॥ मंचः काष्ठकृतः॥ ६९॥ स्कूलालक्तक
 कर्पाससूर्यकूर्पाससारथितरंगाः॥ अलकसमुडा
 वराटकतूपुरकंकणाः पुंसि॥ ७०॥ एतेशब्दाः पुंसि
 भवंति॥ अयं स्कूलो राशिः॥ अलक्तकः पादादिराग
 द्रव्यं॥ कर्पासः सूत्रद्रव्यं सूर्यो रविः॥ कूर्पासः कंचुकं॥
 सारथिः सूतः॥ तरंगः कल्लोलः॥ अलकः केशरचना॥
 समुडाः संपुटकः॥ वराटः कपर्दकं॥ ७०॥ सैन्यायु
 धमंगलनगरवृत्तफलमूलहरितालबिंबमुकुट
 कुम्भलतस्तृतीयाप्रकृतिः॥ पुंस्यवसथस्तथोद्गीथः
 संवीथः कालगीथश्च॥ ७१॥ सैन्यादीनि तृतीया
 प्रकृतौ जानीहि॥ इदं सैन्यंबलं॥ आयुधमस्त्रं॥ मंगलं
 प्रशस्तं॥ नगरं पुरं॥ वृत्तं प्रसवबंधनं॥ फलं मूलं हरि

तालं प्रसिद्धं विवं प्रतिरूपं मुकुटशिरोभूषणं ॥ कुडन
 लंकलिका ॥ अवसथोद्गीथोपुंसिभवतः ॥ अयमवस
 थः परिव्राजकः ॥ अयमुद्गीथः साम ॥ संवीथो घटिका
 त्रयं ॥ कालगीथोपितदेव ॥ ७१ ॥ दर्पणमृदंगज
 ठराः पुंस्युक्ताः कुंतकुतपधूमाश्च ॥ ब्रातहृददंडां
 कुशकटाक्षसंग्रामविटपाश्च ॥ ७२ ॥ एते शब्दाः पुं
 स्युक्ताः ॥ अयं दर्पणः आदर्शः ॥ मृदंगो मुरजः ॥ जठरः
 कुक्षिः ॥ कुंतः प्रासः ॥ कुतपः शस्त्रं ॥ कालविशेषश्च
 धूमो वह्निः संभवः ॥ एते पुंसि भवंति ॥ अयं ब्रातः संघः
 हृदः सरः दंडाज्ञा ॥ लकुटश्च ॥ अंकुशः शृणिः ॥ क
 टाक्षः अपांगदृष्टिः ॥ संग्रामो युद्धं ॥ विटपोलतागुल्मः
 ॥ ७२ ॥ पामास्त्रियां निगदिता पुंसिवेमाकुणपकू
 र्चैश्च ॥ कंदरयूथप्रोथाश्च वंशरेणुध्वजाश्चैव ॥ ७३
 ॥ पामाशब्दः स्त्रियां कथितः ॥ इयं पामा विचर्चिका
 ॥ ककूः वेमादयः पुंसि भवंति ॥ अयं वेमातं तु वायस्य
 कुणपो मृतशरीरं ॥ कूर्चः श्मश्रु ॥ अयं कंदरः पर्वतस्यै
 कदेशः ॥ यूथः संघातः ॥ प्रोथोऽश्वस्य नासिकाविवरयो
 रुपरिदेशः ॥ वंशो वेणुः ॥ रेणुः पांसुः ॥ ध्वजः केतुः ॥ ७३
 ॥ केदारखंडप्रशमाश्च पुंसिनित्यं कपाटाश्च ॥ हे
 लाकांची लाला सुधायुधाः स्युः स्त्रियां प्रवेणी च ॥ ७४ ॥
 ॥ एते पुंसि भवंति ॥ अयं केदारः क्षेत्रं ॥ खंडः इत्युवि
 कारः ॥ प्रशमो धान्यच्छेदनः कपाटो दाः पिधानं ॥ एते
 स्त्रियां भवंति इयं हेला अनादरः कांची मेखला ॥ लाला

श्लेष्मविकारः॥ सुधाऽमृतं॥ युधायुद्धं॥ प्रवेणीकेशर
चना॥७४॥ हानिग्लानिर्वापीविपणीसार्थश्र्वेत
थास्वाहा॥ लक्ष्मीमनःशिलोपानहःस्त्रियांस्कारव
णुज्वराःपुंसि॥७५॥ एतेस्त्रियांभवन्ति॥ हानिरपच
यः॥ ग्लानिरशक्तिः॥ वापीपुष्करिणी॥ विपणीपण्यवि
धिका॥ सारीपटोलिका॥ स्वाहामंत्रावसानं॥ लक्ष्म्या
दयःस्त्रियांभवन्ति॥ इयंलक्ष्मीःश्रीः॥ मनःशिलाधातु
द्रव्यं॥ इयमुपानत्पन्नध्री॥ स्कारवादयःपुंसिभवन्ति
अयंस्कारणुःशिवःकीलश्र्व॥ अपुःसूक्ष्मःज्वररोगः॥
॥७५॥ पुंसिस्यात्प्राग्वंशस्त्रिषुलिंगेषुश्र्वखलंवि
द्विचमसस्तंभनिदाघःपशुश्रूकविटकाश्र्वपुंस्यु
क्ताः॥७६॥ प्राग्वंशशब्दःपुंसिभवति॥ अयंप्राग्वंशो
यज्ञकुटी॥ श्र्वखलंत्रिषुलिंगेषुजानीहि॥ अयंश्र्वखलः
इयंश्र्वखला॥ इदंश्र्वखलं॥ एतेपुंसिकथिताःअयंचम
सःसोमपात्रं॥ अयंस्तंभःनिदाद्योघर्मः॥ पशुर्गवादिः
श्रूकोधान्यादीनां॥ विटकःपिंडकृतपरिमाणद्रव्यं
शोडोवा॥७६॥ वल्कलकुंडलहिमचिन्हखलीन
ककुदगुह्यशुल्कशकलानि॥ तीरोलूखलकवचा
निचविद्यादितरजातो॥७७॥ वल्कलादीनिनपुंस
केजानीयात्॥ इदंवल्कलंवृक्षत्वक्॥ कुंडलंकर्णभू
षणं॥ हिमंतुहिनचिन्हमंकः॥ खलीनं॥ कंडिका॥ क
कुदंवृषभस्य॥ गुह्यंगोप्यस्थानं॥ शुल्कंशून्यस्थानं॥
शकलंखंडः॥ तीरंनदीकूलं॥ उलूखलंधान्यादिस्त्रो

दनं॥कवचसन्नाहः॥७७॥ मंडलकेसरभांडोत्तरी
 यसोपानकल्मषानि ॥ प्रादेरंतनपुंसकेसहकुटु
 बपुलिनाभ्यां॥७८॥ एतेनपुंसकेभवन्ति॥इदंमं
 डलंसूर्यस्य॥केशरंकिंजल्कः॥भांडमुपकरणद्रव्यं
 उत्तरीयंप्रावरणं॥सोपानंखंडखंडिका॥कल्मषपापं
 अघंपापंच॥प्रशब्दादेरंतरंशब्दनपुंसकेविद्धि॥इ
 दंप्रांतमतएवानुपसर्गस्तुपुंस्येवांतशब्दः॥कुटुंब
 पुलिनशब्दाभ्यांसहनपुंसके॥इदंकुटुंबंगोत्रवर्गःइ
 दंपुलिनंहीपं॥७८॥ स्खालीसभाजराणां स्त्रीत्वंस्ख
 ल्याश्चवीच्याश्च॥कृविकट्योर्मंजर्यावल्याश्चैवं
 विजा नीयात्॥७९॥ स्खाल्यादीनांस्त्रीत्वंभव
 ति॥इयंस्खालीरंधनभांडं॥सभागोष्ठी॥जरावृद्धत्वं॥
 स्खलीउच्चनिर्जलोदेशः॥वीचीतरंगः॥कृविलीवरणं
 ॥कटिःश्रोणी॥मंजरीवृक्षस्य॥वल्लीलता॥७९॥
 शिल्पंकृद्धिस्त्वन्नशमलमरकतपलालकृक्वाणि
 ॥मंदिररिक्थेचनपुंसकेमंदुरांतुस्त्रियांविद्धि॥
 ॥८०॥ एतेनपुंसके भवन्ति॥इदंशिल्पंकलादि
 कंकर्म॥कृद्धिर्वीतिः॥अन्नेभक्ष्यं॥शमलममेध्यं म
 रकतरत्नं॥पलालंधानादीनां॥कृकृकृकृ॥मंदिरंगृ
 हं॥रिक्थंद्रव्यमंदुराशब्दस्त्रियांजानीयात्॥इयंमंदुरा
 वाजिला॥८०॥ कल्ककृमिमुन्यंगारवप्रग्रहहो
 मर्षियस्मरेफाः॥मंडकरंडवरंडाश्चपुंसिषपथां
 वरीषौच॥८१॥ एतेपुंसिभवन्तिअघंकल्कपापं॥दं

भश्च ॥ कृमिः कीटः ॥ मुनिस्तपस्वी ॥ अंगारः काष्ठस्य
 वप्रः प्राकारः ॥ ग्रहउपरागः ॥ होमोमंत्राहुतिः ॥ ऋषि
 स्तापसः ॥ यक्ष्मारोगः रेफोवर्णविशेषः ॥ अधमश्च ॥
 मंडोन्नविकारः ॥ करंडः कुशभांडः ॥ वरंडः काष्ठविशे
 षः ॥ शपथः प्रत्ययकरणं ॥ अंबरीषोभ्राष्ट्रः ॥ ८१ ॥ म
 थुराननुस्तनूर्वर्तिनीसूचियवागूर्वर्णिनिकाशा
 शर्कराः स्त्रियांपुंसितर्कश्च ॥ ८२ ॥ एतेस्त्रियांभ
 वंति ॥ इयंमथुरानगरी ॥ तनुः शरीरं ॥ तनूस्तदेवाव
 र्तिनीकाष्टोद्भवशब्दसाधनं ॥ सूचीमूलंपापस्याय
 वागूः अन्नविकारः ॥ वर्णिः सर्पिः ॥ निकाशाकर्षवि
 कारः ॥ शर्करागुडविकारः ॥ तर्कः पुंसिभवति ॥ अयं
 तर्कउहः ॥ चशब्दः पादपूरणे ॥ ८२ ॥ बंधुरविषा
 णयोस्त्रिकंभवेत्यल्वलंतृतीयंस्यात् ॥ शकटोशी
 रकुतूहलशरावट्टदानिजानीहि ॥ ८३ ॥ त्रिक
 मितिलिंगत्रितयं ॥ अयंबंधुरः ॥ इयंबंधुरा ॥ इदंब
 धुरंउत्तममांसं ॥ अयंविषाणः इयंविषाणं ॥ शृगं पल्व
 लंतृतीयंनपुंसकमित्यर्थः ॥ इदंपल्वलं ॥ अल्पस
 रः ॥ एतानिनपुंसकानिजानीहि ॥ इदंशकटयानं ॥
 इदंमुशीरंवीरणमूलं ॥ कुतूहलंकुतुकं ॥ शरावंमृन्म
 यभाजनं ॥ इदंसमूहः ॥ ८३ ॥ यूकोल्काशुक्तेषोष
 धिवर्तिभ्रुकुटयः स्त्रियांमुदिताः ॥ वाल्मीक्यध्वर
 निर्यूहव्यूहमुस्तकाः पुंसिकुंभश्च ॥ ८४ ॥ एतेस्त्रि
 यांमुदिताः ॥ इयंपूकामस्तककृमिः ॥ उल्कासंघात

द्वयं ॥ दग्धकाष्ठं च ॥ शुक्तिर्जलसंभवं ॥ ओषधिः फलपा
 कांतो वृक्षविशेषः ॥ वर्तिर्दीपस्य ॥ भ्रुकुटिर्भूभंगः पु
 षरचनावा ॥ वाल्मीक्यादयः पुंसि भवंति ॥ यथा वाल्मीकिः
 ऋषिः ॥ मृत्कूटश्च ॥ अध्वरो यागः निर्यूहश्चंद्रपाणिः
 गूहः समूहः ॥ प्रभूतः पुस्तको गंधद्रव्यं च कुंभो घटः
 ॥ ८४ ॥ केयूरतरलतूर्योगदानिनित्यं न पुंसके वि
 दि ॥ पुंसि गवाक्षं विद्यास्त्रियां श्यामा भुशुंडी भांडी
 च ॥ ८५ ॥ केयूरादीनि न पुंसके जानीहि ॥ इदं केयू
 रंबाहुभूषणं ॥ इदं तरलमलंकारः ॥ तूर्यं वादित्रं ॥

॥ अंगदंबाहुभूषणं ॥ गवाक्षशब्दं पुंसि
 विद्याज्जानीयात् ॥ यथा अयंगवाक्षो वातायनः ॥ एते
 शब्दाः स्त्रियां भवंति ॥ इयं श्यामा स्त्री ॥ भुशुंडी आयुधं
 भांडी भिंडिपालः ॥ ८५ ॥ भवतोऽपज नोपपदावं
 गपदौ पुंसिनित्यमिमनिच्च ॥ रक्षणकोष्ठभ्रेषाश्च
 सहनिपातोपसर्गाभ्यां ॥ ८६ ॥ अपोपपदे अंगश
 ब्दः जनोपपदे पदशब्दश्च पुंसि भवतः ॥ यथा अयम
 पांगोनेत्रांतः ॥ अयं जनपदो लोके ॥ एथादिभ्य इम
 निच् ॥ अनइत्यनुवर्तते ॥ टेरिति टिलोपः ॥ स्वरितो ह
 लादिर्लघोरिति रेफादेशः ॥ इमनिच्प्रत्ययांताः पुंसि
 भवंति ॥ अयं प्रथिमा ॥ गरिमा ॥ लघिमा ॥ वृठिमा ॥ इ
 त्येवमादयः ॥ एते पुंसि भवंति ॥ अयं रक्षण स्तरुस्त्रा
 नं ॥ अयं कोष्ठो हरिशाला ॥ अयं भ्रेषोऽन्यायः निपात
 श्वादिः ॥ उपसर्गः प्रादिः ॥ ८६ ॥ स्थावराणञ्च यय

द्युठयक्वुञस्तु ॥ यदिवाभावेकर्मणिस्युस्तदेषां
 नियतानपुंसकता ॥ ८७ ॥ अण् ॥ अज्य ॥ यत् ॥ यु
 ठक् ॥ यक् ॥ वुञ्च ॥ एतैप्रत्ययाः भावेकर्मणिवायदि
 स्युस्तदातदंतानामेतेषांनपुंसकत्वंजानिहि ॥ यथा
 हायनांतपुंरोहितादिभ्योऽण् ॥ द्विहायनस्यभावः ॥
 कर्मवाद्द्वेहायनं ॥ यूनोभावः कर्मवाच्योवनं ॥ नष्टत
 इतिनलोपेप्राप्तेइत्यण्पठ्यतइतिप्रकृतिभावः स्तू
 वरंयजमानं ॥ इगंतत्वेनलघूपध इत्यण् ॥ मृदेर्भा
 वः कर्मवामार्दवं ॥ पाठवः लाघवं ॥ आर्जवं ॥ अजप्रा
 णिजातिभिर्जातिवयोवचनोगोत्रादिभ्योऽञ् ॥ अश्व
 स्यभावः कर्मवाआश्वं ॥ गार्दभं ॥ वयोवचनात्कौमा
 रं ॥ शैशवं ॥ उद्गात्रादेः ॥ इदमौद्गात्रं ॥ सरव्युर्द्युतियः
 सरव्युर्भावः कर्मवासरव्यं ॥ स्तेयन्नलोपश्चेतियत्प्र
 त्ययः ॥ स्तेयस्यभावः कर्मवास्तेन्यं ॥ होत्रादिभ्योयुः
 होतुर्भावः कर्मवाहोत्रीयं ॥ योत्रीयं ॥ अंगात्रीयं ॥ दुहि
 त्रीयं ॥ ठक् ॥ कपेर्भावः कर्मवाकापेयं ॥ रोहितादिभ्यो
 यक् ॥ वृहस्यतेर्भावः कर्मवाबार्हस्यत्यं ॥ सैन्यापत्यं
 वुञ्च ॥ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्बुञ्च ॥ रमणीयस्यभावः ॥
 कर्मवारमणीयकं ॥ अहोरूपमित्यादिकेद्रष्टव्यं ॥
 ॥ ८७ ॥ व्रजशूलौपुंसिनपुंसकेचमृधं ॥ कंबलतोम
 रमुकुलकंदुकाः पुंसिभास्त्रास्त्रि ॥ ८८ ॥ व्रजशूल
 शब्दौपुंसिभवतः ॥ अयंव्रजः अयंशूलः ॥ मृधंनपुंस
 केविद्धि ॥ इदंमृधंयुद्धं ॥ एतेशब्दाः पुंसिभवन्ति ॥ अयं

कंबलः पुणीवस्त्रं ॥ अयंतौ मरुः शरप्रहरणं ॥ मुकुलः
 कुङ्कुलः ॥ कुंदुकोयानं ॥ भास्त्राशब्दः स्त्रियां भवति
 इयं भास्त्राकमलपत्री ॥ २८ ॥ आकारेकारंतं स्त्र
 वरं जंगमं स्त्रियां भवेन्नित्यं ॥ वृचिदूकारंतमपि प्रो
 क्तं वापुंसियोनिः स्यात् ॥ २९ ॥ आकारंतमीकारं
 तं यत्स्त्रावरं जंगमंतत्सर्वस्त्रीलिङ्गं भवति ॥ आकारं
 तं स्त्रावरं यथा ॥ इयंगं गायमुना ॥ नर्मदा ॥ ईकारंतं
 शरवती सरस्वतीत्यादि ॥ आकारंतं जंगमं यथा ॥ इयं
 देवदत्ता ॥ यज्ञदत्तावलाका ॥ अंबिकेत्यादि ॥ ईकारं
 तं ॥ कुमारीगोरी ॥ ब्राह्मणी ॥ हस्तिनी ॥ श्वश्रूः ॥ बधूः ॥
 क्वचिदित्किं ॥ कटपूः ॥ धान्यलूः ॥ अयं योनिः इयं यो
 निः ॥ ३० ॥ वाग्विषयस्य च महतः संक्षेपतस्य
 विधिहक्तः ॥ यन्नोक्तमत्र सद्भिस्तल्लोकतस्य बो
 द्यः ॥ ३१ ॥ इति श्रीमदखिलवाग्विलासमंडितस
 रस्वतीकंठाभरणानेककविशरणश्रीनरपतिसे
 वितविक्रमादित्यकिरीटकोटिनिघृष्टचरणारवि
 दाचार्यवररुचिविरचितो लिंगविशेषविधिः समा
 प्तः ॥

श्रीगणेशायनमः॥गणितस्मनाममालांवक्षेगुरुप्र
 सादतः॥वालानांहिसुवोधायहरिदत्तोहिजाग्रणीः॥१
 ॥अथनक्षत्रनामानि॥अश्विनीदक्षभंदासनासत्प
 तुरगंहयम् भरणीयमभंयाम्यप्रोक्तसंतकमांतकं
 ॥२॥कृत्तिकाग्निभमाग्नेयंकृत्तानंहव्यवाहनंअनलं
 दहनक्षंचवह्निभंचहुताशनं॥३॥रोहिणंरोहिणीव्रा
 ह्मंप्राज्ञापत्यंचधातृभं मृगशीर्षमृगशि रंसौम्यंमृ
 गश्रशोभनं॥४॥स्यंदवंच द्रशशिभमिंदुंचंद्रभमुच्य
 तेआर्क्षीशिवंशिवक्षंचशिवभंरोद्रमीश्वरं॥५॥ईशं
 चशांकरंसर्वेशंकरंशशिशैश्वरं पुनर्वसुपुनःप्रोक्त
 मादित्यंचतथादिति॥६॥पुष्यंतिष्यगुरूभंचअश्ले
 षासर्पदैवतंसार्यभंसंमघाचपितृदैवतं॥७॥पितृभं
 पितरंपित्रंपूर्वाफाल्गुनिभाग्यभं भगंभाग्यंतथा
 प्रोक्तोत्तराफाल्गुनिचार्यभं॥८॥उग्रार्थमास्ततोह
 स्तअर्कंचैवतथार्कभंकरंसवित्तसूर्यक्षंचित्रात्वा
 ष्टंचत्वष्ट्रभं॥९॥सुरवार्द्ध किसंशंचतथास्वातिं
 चमारुत्तंअनिलंवायुनक्षत्रंविशाखेंद्राग्निदैव
 तं॥१०॥शक्राग्निभद्विदैवंचमैत्रमित्रानुराधकं ज्ये
 ष्ठाशक्रंचशक्रक्षंपौरुहूतंतथेंद्रभं॥११॥तथैव
 वासवक्षंचमूलनैष्कृतिनिर्ऋति पूर्वाषाढातथा
 पूषात्तोयभंचतथांबुभं॥१२॥ऊषाचैवोत्तराषाढा
 विश्वंचविश्वदैवतं श्रवणंवेष्मवंविष्णुर्गोविंदंह
 रिभंश्रुतिः१२॥वासुदेवंधनिष्ठाचश्रविष्ठावासवं

वसु शतभिषावरुणंचैववारुणंशतत्तारका ॥१४॥
 अजमार्जपदंपूभंतथाजचरणंमतं तथोत्तराभा
 द्रपदमाहिर्वुध्रंचभंस्मृतं ॥१४॥ रेवतीपूषभंपौष्णं
 पूषमांत्यंचपौष्मभंपूषंचैवांत्यसंज्ञंतुकथितंशा
 स्त्रकोविदैः १६ ॥ इतिनक्षत्रनामानिअथनक्षत्रसं
 ज्ञाधिषाय भमर्षेनक्षत्रंतारकाइतिगद्यते ॥ इति
 नक्षत्रसंज्ञाअथैकाद्यकानांसंज्ञा ॥ एकंदुरजनीना
 यकुभुचंद्रंचमेदिनी ॥ धरारूपनिशानायरजनी
 शनिशाकर ॥१७॥ वसुधासर्वरीकांतशशाकावन
 यस्तथायत्रभूमीदु नामानिप्रोक्तातत्रैकसंज्ञका
 ॥१८॥ हिनेत्रलोचनः पक्षादस्त्राक्षियमवाहवः यम
 लाश्विभुजापाणिकरयुग्मादयोमत्ताः २० ॥ कृशानुगु
 णरामाग्निपावकानलवन्हयः इताशनास्त्रयस्ति
 स्वंप्रोक्ताश्चशिखिनावुधैः ॥२१॥ चतस्रश्चतुरोवे
 दाशागराधिकृताश्चतुः समुद्रांभोनिधिपुगाश्चूति
 नीररगीश्वराः ॥२२॥ शरमार्गणवाणे षुसायकानि
 लमारुत्तः समीरणाक्षपवनाः पंचवातास्तथाशुगा
 ॥२३॥ षष्ठसंज्ञाषड्रत्वंगरसाप्रोक्तमिनीषिभिः मुनि
 पर्वतशैलादिसप्ताचलनगास्मृताः ॥२४॥ सत्ताह
 याश्चतुरगासप्लागमुनयोपिच ॥ अष्टानीं वसुनागे
 महस्तीदंत्यष्टकुंजराः ॥२५॥ गोनंदांकनवानांच
 ग्रहखेटाखगास्तथा शून्याभ्रगगनं व्योमखमंव
 र्त्नभोविपत् ॥२६॥ आकाशनामयत्रैवतत्रशून्यमु

दाहृतककुपदिककाष्ठाचदससंज्ञासदैवहि॥२७॥
 शिवेकादशरुद्राश्चसर्वेशाभवशंकरायत्रेश्वरस्य
 नामानितत्रैकादशकीर्तितः॥२८॥भास्करादित्य
 सूर्यार्कद्वादशचदिवाकरः॥रविःसहस्रकिरणदिन
 कृद्मनवोध्रुवं॥२९॥बुधैर्द्वादशविज्ञेयायत्रनामभ
 वेद्रविःविश्वेत्रयोदशःप्रोक्तःइंद्रशक्रश्चतुर्दशः॥
 ॥३०॥आखंडलःसुरपतिःसुरेशमनुवासवाःतिथि
 पंचदशःप्रोक्तानृपभूपतिषोडशः॥३१॥ज्ञेयाषो
 डशसंज्ञावेनामस्याद्यत्रभूपतेः॥अथसप्तदशा
 त्यष्टितत्रैवाष्टदशाधृतेः॥३२॥ह्यविंशतेराकृतिश्च
 नारवसंज्ञास्तुविंशतिःसिद्धानिनाश्चतुर्विंशत्तत्वं
 चपंचविंशतिः॥३३॥सप्तविंसतिनसत्राधिषायक्षी
 दुश्चकथ्यतेदंतारदाश्चद्वात्रिंशत्संज्ञोक्तामुनि
 संमते॥३४॥त्रिदशादेवतादेवास्त्रयस्त्रिंशत्सुर
 बुधाःत्रिविष्टपाश्चविवुधासंज्ञाकानांसदास्फुटा
 ॥३५॥इत्येकसंज्ञा॥अजक्रियोमेषसंज्ञाप्रोक्ताबुधे
 श्चगोवृषंमिथुनेवेणिकोयुग्मोप्रोक्तोवर्कश्चकीट
 कः॥३६॥मृगारिमृगराट्सिंहोमृगेंद्रकेसरिहरी॥
 नारीस्त्रीयुवतीयोषित्कन्याचप्रमदांगना॥३७॥व
 णिकतुलावाणिजश्चवृश्चिकोलिसंरीरूपः॥चापो
 धनुश्चधनुषोकोदंडकार्मुकोपिच॥३८॥तथैव
 विबुधेःप्रोक्तोनक्रश्चमकरेमृगःघटकुंभश्चक
 लशोमत्स्योमीनोभूषोमत्तः॥३९॥इतिराशिसंज्ञा

प्रथमेतनुश्चमूर्तिराद्यं देहशरीरकंद्रविणंधनं हि
 तीयंचद्रेव्यंचसमर्थविधिः ॥४०॥ कुटवंस्वाप्तंचसु
 खंविभवंश्रेववैभवं सहजंसहस्तृतीयंचपराक्र
 मंसहोदरं ॥४१॥ विक्रमं त्रिंशदुश्चिकंचतुर्थं हिवु
 कंजलंजननीमातृपात्तालंबंधुतूर्यं सखंसुहृन् ॥
 ॥४२॥ रसात्तलांबुवैश्रमोक्तं पंचमंसुतमात्मजंसंता
 नंबुद्धिसंज्ञाचविद्याधीश्रेव नंदनं ४३ ॥ अरिः षष्ठं विप
 संचक्षेः शत्रुश्चषट्द्विषंविरोधीवैरिसंज्ञंचषट्
 कोणंचसप्तकं ॥४४॥ कलत्रंसप्तमंचाथद्यूनंचस्म
 रमन्मथंजामित्रंमदनाहानंकामंततोष्टमंमृतिं ॥
 ॥४५॥ निमीलनंचनिधनंरंघ्रमृत्पुर्विनाशनम्
 छिद्रं वसुत्ततोभाग्यंधर्मंचनचमंतपः ॥४६॥ त्रिको
 णंचतथाकाशंव्यापारंदशमंविपत्कर्मवराख्यं
 व्योमंचगगनंपुष्करंनभः ॥४७॥ एकादशंभवंला
 भंप्राप्तिमापमुदाहृतं अंत्यं व्ययंहादशमंरिष्यं प्रा
 हुर्मुनीश्वराः ॥४८॥ इतिहादशभावानांसंज्ञा ॥
 अन्यच्चचतुर्थं मष्टमंप्रोक्तंचतुरस्रंसदैवहिदशै
 कादशषष्टस्त्रिसंज्ञाश्चोपचपानिच ॥४९॥ अन्या
 ह्युपचपानिस्पुर्गगीद्यैर्गदितानि वै कंटकंकेंद्रमि
 त्युक्तंतथाबुधैश्चतुष्टयं ॥५०॥ द्यूनांबुदशमेका
 निततः पणफरंस्मृत्तंहिपंचाष्टमलाभानांततश्चा
 पीक्षिमंभवेत् ॥५१॥ व्ययारिसहधर्मीणां त्रिको
 णनवपंचमं ॥ इति केंद्रत्रिकोणपणफर आपो

दाहृतककुपदिककाष्ठाचदससंज्ञासदैवहि॥२७॥
 शिवैकादशरुद्राश्चसर्वेशाभवशंकरायत्रेश्वरस्य
 नामानितत्रैकादशकीर्तितः॥२८॥भास्करादित्य
 सूर्यार्कद्वादशं चदिवाकरः॥रविःसहस्रकिरणदिन
 कृद्नवोद्युवं॥२९॥बुधैर्द्वादशविज्ञेयायत्रनामभ
 वेद्रविःविश्वेत्रयोदशःप्रोक्तःईंद्रशक्रश्चतुर्दशः॥
 ॥३०॥आखंडलःसुरपतिःसुरेशमनुवासवाःतिथि
 पंचदशःप्रोक्तानृपभूपतिषोडशः॥३१॥ज्ञेयाषो
 डशसंज्ञादेनामस्याद्यत्रभूपतेः॥अथसप्तदशा
 त्यष्टितत्रैवाष्टदशाधृतेः॥३२॥द्वाविंशतेराकृतिश्च
 नखसंज्ञास्तुविंशतिःसिद्धाजिनाश्चतुर्विंशत्तत्वं
 चपंचविंशतिः॥३३॥सप्तविंसतिनक्षत्राधिषायस्यै
 दुश्चकथ्यतेदंतारदाश्चद्वात्रिंशत्संज्ञोक्तामुनि
 संमतं॥३४॥त्रिदशादेवत्तादेवास्त्रयस्त्रिंशत्सुर
 बुधाःत्रिविष्टपाश्चविवुधासंज्ञाकानांसदास्फुंटा
 ॥३५॥इत्येकसंज्ञा॥अजक्रियोमेषसंज्ञाप्रोक्ताबुधै
 श्चगोवृषंमिथुनोवेणिकोयुग्नोप्रोक्तोर्कश्चकीट
 कः॥३६॥मृगारिमृगराट्सिंहोमृगेंद्रकेसरीहरी॥
 नारीस्त्रीयुवतीयोषित्कन्याचप्रमदांगना॥३७॥व
 णिकतुलावाणिजश्चवृश्चिकोलिसंरीरूपः॥चापो
 धनुश्चधनुषोकोदंडकार्मुकोपिच॥३८॥तथैव
 विबुधैःप्रोक्तोनक्रश्चमकरोमृगःघटकुंभश्चक
 लशोमत्स्योमीनोभूषोमतः॥३९॥इतिराशिसंज्ञा

प्रथमंतनुश्र्वमूर्तिराद्यं देहशरीरकंद्रविणंधनं द्वि
 तीयंचद्रेव्यंचसमर्थविधिः॥४०॥ कुटवंस्वाप्तंचमु
 खंविभवंश्र्वैवैभवं सहजंसहस्तृतीयंचपराक्र
 मंसहोदरं॥४१॥ विक्रमंनिश्र्वदुंश्र्विक्यंचतुर्थंहिवु
 कंजलंजननीमातृपात्तालंवंधुतूर्यसखंसुहृत्॥
 ॥४२॥ रसात्तलांबुवेषमोक्तंपंचमंसुतमात्मजंसंता
 नंवुद्धिसंज्ञाचविद्याधीश्र्वैवनंदनं४३॥ अरिः षष्ठंविप
 क्षंचद्वेषः शत्रुश्र्वषट्द्विषंविरोधीवैरिसंज्ञंचषट्
 कोणंचसप्तकं॥४४॥ कलत्रंसप्तमंचाद्यदूनंचस्म
 रमन्मर्थजामित्रंमदनाह्वानंकामंततोष्टमंमृतिं॥
 ॥४५॥ निमीलनंचनिधनंरंघ्रमृत्युर्विनाशनम्
 छिद्रंवसुत्ततोभाग्यंधर्मंचनवमंतपः॥४६॥ त्रिको
 णंचतथाकाशां व्यापारंदशमंविपत्कर्मवराख्यं
 व्योमंचगगनंपुष्करंनभः॥४७॥ एकादशंभवंला
 भंप्राप्तिमापमुदाहृतं अंत्यं व्ययंद्वादशमंरिष्यं प्रा
 हुर्मुनीश्र्वराः॥४८॥ इतिद्वादशभावानांसंज्ञा॥
 अन्यच्चतुर्थमष्टमंप्रोक्तंचतुरस्रंसदेवहिदशै
 कादशषष्टस्त्रिसंज्ञाश्र्वोपचयानिच॥४९॥ अन्या
 ह्यपचयानिस्युर्गगीद्यैर्गदितानिवैकंठकंकेंद्रमि
 त्युक्तंचतथाबुधेश्र्वतुष्टयं॥५०॥ द्यूनांबुदशमेका
 निततःपणफरंस्मृतंचद्विपंचाष्टमलाभानांततश्चा
 पीक्षिमंभवेत्॥५१॥ व्यस्यारिसहधर्मीणां त्रिको
 णनवपंचमं॥ इतिकेंद्रत्रिकोणपणफरंआपो

क्लिमसंज्ञा ॥ आलयभुवनं गेहं गृहं क्षेत्रं च मंदिरं
 ॥ ५२ ॥ स्थानं च सदनं वेश्म त थावासंविनिर्दिशे
 त् इति भुवनसंज्ञा आदित्यः सविता सूर्यस्ति
 ग्मांशुर्दिनकृद्रविः ॥ ५३ ॥ सहस्रकिरणः पूषा प्रद्योत
 नो दिवाकरं पतंगस्तपनो मित्रो मार्त उस्तरणिर्भगः
 ॥ ५४ ॥ विकर्त्तनः सप्तसप्तिः सप्राश्वद्युमणिः खगः वि
 रोचनो दिनकरो दिनमणिस्तुरहर्षतिः ॥ ५५ ॥ दिवां
 पतिर्दिनेशश्च दशसतांशुर्यमाविवश्वानिनां शुमा
 लिंप्र भाकरश्च भास्करः ॥ ५६ ॥ अर्कस्त्रयीतनुर्भानु
 स्तिग्मांशुर्मिहिरो हरिः ॥ ५७ ॥ इति सूर्यनामानि चंद्र
 मारजनीनाथो रोहिणीवल्लभो विभुः दोषाकरो निशा
 नाथो प्रालेयांशुनिशाप तिः ॥ ५८ ॥ अञ्जो राजा शशि
 श्वद्रोमृगांकरजनीकरः रजनीशो यामिनीशं सपा
 करो निशाकरः ॥ ५९ ॥ ईंदुर्निशीथिनीनाथ स्यपेशो
 सर्वरीपतिः शशांकः शीतरश्मीश्वसोमोस्त्रिनयनो
 मत्तः ॥ ६० ॥ शीतकिरणो हिमरश्मिः शीतद्युतिर्हिमद्युति
 राजश्वेतरश्मिः शीतांशुर्यामिनीपतिः ॥ ६१ ॥ भेशो हि
 मरश्मिमालि धिष्मेशस्तारकाप्रभुः उडुपो रोहि
 णीकांतो द्विजेंद्रो रोहिणीप्रियः ॥ ६२ ॥ इति चंद्रनामानि
 मंगलोसृकभूमिसुतो लोहितो भूमिनंदनः क्षोणिजो
 मेदिनीसूनुर्भूमिजोधरणीसुतः ॥ ६३ ॥ क्षितिजः पृथि
 वीसूनुर्मेदिनीनंदनः कुजः धरासुतो धरणिजो वक्रो
 भूमिजभूमिभूः ॥ ६४ ॥ धरात्मजो धरासूनु र रक्षोणी

कुभुः ऊर्वीसूतोप्यवनिजोभूसुतः क्षितिर्नन्दनः
 ॥ इतिभौमनामानिरोहिणीनन्दनःसौम्य
 ॥ इन्दुजोत्तश्चशशिजोरोहिणीजोशशं
 ॥ ६६ ॥ सोमजोवित्शशीजश्चंद्रजोहिमरश्मि
 शशकश्चंद्रमासूनुःकोविदोगदितोबुधैः ॥ ६७ ॥
 ॥ रीर्तृहस्यतिर्जीवोधिषणोदेवंद्र
 ॥ इन्द्रमंतीदेवगुरुर्नाकनापकचर्चितः
 ॥ ज्योवासवेज्योदेवेज्यसचिवोगुरुः
 ॥ गिरसोवाकपतिश्चांगिरासुतः ॥ ६८ ॥ इतिगु
 ॥ कविर्देत्यगुरुःशुक्रोभार्गवोभृगुनन्दनः
 ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥
 ॥ पूर्वदेवगुरुर्भृगुःआत्स्फुजिद्रिदशा
 ॥ त्तोदेवारिपूज्यच ॥ ७१ ॥ इ
 ॥ मःश्रीरीश्रीरार्कतनयोर्कजः
 ॥ छायासूतोरवेःसुतः ॥ ७२
 ॥ ॥ सूर्यजोसूर्यतनयः
 ॥ शकः ॥ ७३ ॥ मार्तण्डजोसूर्यसुतोभ
 ॥ जःशनिःसूर्यपुत्रोभानुसु
 ॥ ७४ ॥ इतिशनिनामानिराहुर्वि
 ॥ केयस्तथातमःस्वर्भानुश्चंद्रमाश
 ॥ नोमतः ॥ ७५ ॥ इतिराहुकेतु
 ॥ ग्वेटोद्युचरोखेचरोग्रहः
 ॥ ७६ ॥ वियज्ञोग

भश्वरः तथा गगनवर्त्मा च द्युगामी च मरुत्यधी ॥ ७७ ॥
 इति ग्रहनामानि चैत्रादिनाममासानां बुधैः संज्ञाप्र-
 कीर्तिता मधुश्वमाधवः शुक्रशुचिर्नभोनभस्य वै ॥
 ॥ ७८ ॥ ईषूजैसहः सहस्यो तथा तपतपस्यकौ भाद्र-
 पदं प्रोष्ठपदः प्रोक्तश्चाद्यैर्मुनीश्वरैः ॥ ७९ ॥ इति मा-
 सनामानि मासोदर्शावधिश्चांद्रसैरोर्कराशिचारत-
 सावनोदिनत्रिंशद्विर्नाक्षत्रश्वंद्रभाक्रमात् ॥ ८० ॥ इति
 चसुर्विधमाससंज्ञाअक्षरैः षष्टिभिर्द्वैधैः पलमेकंबु-
 धैः स्मृतम् पलैश्वरवरसैर्नाडीप्रमाणं भवति स्फुटं ॥
 ॥ ८१ ॥ नाडीघटीचघटिकाविनाडीफलमीरितम् दि-
 नस्य रात्रेस्तूर्यं शोशोयामः प्रहरोच्यते ॥ ८२ ॥ इति घटी-
 पलप्रहरसंज्ञा ॥ वासरोदिवसो घस्रस्तथा होद्युर्दिन-
 स्मृतं इति दिनसंज्ञा निशीथिनीक्षपारात्रिंप्रोक्तान-
 त्तंचशर्वरी ॥ ८३ ॥ दोषानिशास्त्रियामाचरजनीयामि-
 नीतमी इति रात्रिसंज्ञा दिनार्द्धाद्गतमध्यान्हं रात्र्यर्द्धा-
 द्बुमहानिशा ॥ ८४ ॥ निशीथो मध्यरात्रिश्च रात्रिशेष-
 स्ततः परंतथैव रात्रेः पूर्वार्द्धं सूर्यास्ताच्चगता निशा ॥
 ॥ ८५ ॥ सूर्योदयाच्च मध्याह्नेयावत्पूर्वाह्नसंज्ञकं तथा
 मध्याह्नतः पश्चाद्दिनशेषे पराह्नकं ॥ ८६ ॥ इति पूर्वा-
 ह्नपराह्नसंज्ञा दिनरात्रेरहोरात्रंप्रोच्यते षष्टिनाडि-
 कं दिनैः पंचदशमितैः पक्षैकोपिनिगद्यते ॥ ८७ ॥ प-
 क्षशुक्लः सितः श्वेतो वलक्षो बहुलोत्तरः असितो बहु-
 लः कृष्णो शुक्लोत्तरसितोत्तरः ॥ ८८ ॥ इति पक्षसंज्ञाप-

: स्यात्ऋतुर्मासद्वयेन च ऋतुत्रयेणा
 यनः स्यादयं न द्वयेन वत्सरः ॥८९॥ वर्षाब्दहाय
 : संवत्सरः समास्मृतः इति ऋत्वयनवर्षसंज्ञा
 बुस्तिथीनां नामानिवुधाः प्रतिपदादितः ॥९०॥
 ल परं लक्ष्मीवती
 वलासुमहती तथा ॥९१॥ उग्रकर्मा
 वत्तिजया ततः उग्रात्ततः पंचमी
 मासिका ॥९२॥ चतुर्दशी दिवा भूता चैकादशी
 नं अमावास्या नष्टकलादशी नष्टेन्दुरुच्यते ॥९३॥
 थिर्नदाषष्ठी च प्रतिपत्तया द्वितीया सप्त
 गदिता ह्यदशी बुधेः ॥९४॥ अष्टमी तृतीया त
 वमी तथा प्रो
 र्दशी ॥९५॥ पंचमी दशमी पूर्णा
 येव च प्रोक्ता च पूर्णिमा राका प्रतिपत्संयुता यदा ॥
 ९६॥ पूर्णिमानुमतिस्तद्दद्याच्चतुर्दशीयुता अमा
 वस्याः स्मृता ॥९७॥ तथैव
 प्रतिपन्मिश्रासामावास्या कुहुः स्मृत्तानक्षत्रमृक्ष
 प्रोक्तं प्रस्तावाद्राशिसंयुतं ॥९८॥ अंशो भागोल
 वः प्रोक्तो लिप्ता च कलिका कला विलिप्तिका च विक
 ला सदा बुधेर्निगद्यते ॥९९॥ षष्टिभिर्विकलाभि
 षष्टिभिर्भागोर
 शिरंशे श्वखाग्निभिः ॥१००॥ राशिभिर्हिरशे श्व
 तथैव भगणं मत्तं इति राश्यंशकला संज्ञा षड्भिश्च

राशिभिर्भाईचक्राईप्रवदेतिच राशे रईभवेद्वे राद्रेष्का
 णस्त्रितियांशकः तथैवाकांशको राशिद्वादशांशमुदा
 हता ॥ २ ॥ राशेस्त्रिंशन्मितो भागस्त्रिंशांशो विवुधैस्मृतः
 पूर्वा प्राची तथैवैंद्रीसुरेशु दिशिरुच्यते ॥ ३ ॥ आग्नेयीव
 ह्निकोणाचतथा वानलदिग्मतः यमदिग्दक्षिणाया म्या
 रक्षोदिग्नेर्ऋतिस्तथा ॥ ४ ॥ पश्चिमावारुणी प्रोक्ता प्रती
 ची स्यादिशाजला वायव्या निलामारुता चसौम्योद्दीची
 तथोत्तरा ॥ ५ ॥ ईशानीशिवदिग्रीद्रीशां भवीशंकरस्य
 दिक् इतिदिग्नामानि राशयश्चरसंज्ञोक्तामृगाजतु
 लकर्कटा ई ॥ कुंभालिवृषसिंहाश्र्वकीर्तितास्थिरराश
 यः चापयुग्म भषा प्रोक्ता कन्या च द्विस्वभावका ॥ ७ ॥
 इति चरस्थिरद्विस्वभावसंज्ञा कर्कादि राशिषट्कस्येभा
 स्करेदक्षिणायनं रवौ मृगादिषड्राशौ स्थिते चैवोत्तरा
 यणं ॥ ८ ॥ इति दक्षिणोत्तरायणसंज्ञा सूर्यस्यादुत्तरे
 गोलोमेषादिषट्संस्थितेयामगोलो भवेदर्कस्थिते
 षड्भिस्तुलादिभिः इति उत्तरदक्षिणगोलसंज्ञा स्थिर
 राशौ च संक्रांतौ भानोर्दिष्पुपदातिसातथैव द्विस्वभा
 वाचखडशीतिमुखि भवेत् ॥ १० ॥ भानोर्मकरसंज्ञा च
 प्रोक्तोत्तरभिधायनं क्रियन्तुलाविषुवती संक्रातिर्गदि
 तार वेः ॥ ११ ॥ इति संक्रातिसंज्ञा मीनाजसंस्थितेभा
 नौ वसंतर्तौ उदाहृतः ग्रीष्मश्र्ववृषयुग्मस्येवर्षाकर्क
 हरी स्थिते ॥ १२ ॥ कन्यातुलस्येतपनेज्ञेयः शरद तुः
 सदा हेमंतश्र्वालिचापस्येशिशिरोमृगाकुंभयोः ॥ १३ ॥

सा सुलामिथुनसंज्ञाश्र्वकोदंडाद्यंदलंन
 नक्रस्यात्पदलंमीनोघटश्र्वजलराशयः॥१४॥ गो
 सिंहाजमृगाद्यर्द्धधनुरंत्यंचतुष्पदाकीटस्तुकर्क
 टोराशिर्दृश्र्वकीपिसरीसृपः॥१५॥ इतिनृचतुष्पद
 वृषाजचापिमिथुननक्रक
 ॥१६॥ पक्षांतरे॥ पृष्टोदयाकर्किधन्वीनक्राजट्ट
 नः स्यादुभयोदयः
 १७॥ उक्तः स्वोच्चस्थितो दीप्तस्वस्थश्र्वस्वगृहो ग्रहः
 रतो मित्रगेहस्थो शांतश्र्वश्रु भवर्गगः॥१८॥ शक्तस्तु
 पीडितः पापसंयुक्तः
 पापगणे स्थितः॥१९॥ तथेव नीचो दीनस्य ग्र
 हो नवप्रकारकः इति नवप्रकारसंज्ञा भौमशुक्रबुधे
 २०॥ मंदार्किजीवास्वगृहे क्र
 इति स्वगृहसंज्ञा अजट्टषमृगा
 २१॥ स्थिता सूर्यादयस्तु
 गोप्रीक्षांशेः परमोच्चकैः इति सूर्यादीनामुच्चसंज्ञा तुला
 २२॥ प्रोक्तांशेः प
 क्रमात् इति सूर्यादीनां नी
 चसंज्ञा आसागुणाष्टविंशतितिथिभूतऋषमितेन स
 २३॥ भागेषु परमोच्चस्थानीचसूर्यादयोपि च इति स
 क्रमान्मूलत्रिकोणस्था ज्ञे
 २३॥ सिंहोदयो मेपकन्याचापतौलिः

घटेष्वपि इति सूर्यादीनां मूलत्रिकोणसंज्ञासिंहेन रवांशः
 सूर्यस्य त्रिकोणः स्वगृहस्ततः ॥२४॥ वृषे भागास्त्रयः
 स्वोच्चं विधोः परं त्रिकोणकं मेषेर्काशास्त्रिकोणचध
 राः सूनोस्ततः स्वतः ॥२५॥ कन्यायां तिथयो भागाः
 स्वोच्चं पंचततः परं त्रिकोणसंज्ञासौम्यस्य ततः स्वगृ
 हमुच्यते ॥२६॥ चापस्त्रिकोणपंचांशः स्वक्षेत्रं चापरं
 गुरोः शुक्रस्त्रिकोणतिथ्यंशास्तुलायां खालयंततः
 ॥२७॥ नवांशाश्च त्रिकोणोक्तं ततः स्वभवने घटे इति
 स्वगृहोच्चमूलत्रिकोणसंज्ञा कंडोलज्ञातिविप्रेण हर
 दतेन धीमता नाम मालाकृत्ताश्रीष्ठागुरोः प्रासाद
 तोमया ॥२८॥ इति श्रीहरिदत्ताचार्येण विरचितं गणि
 तस्य नाममालासमाप्ता ॥

श्रीगणेशमहेशान

॥नत्वावक्ष्येमात्रिकाणान्निघराठवालबुद्धये॥१॥

ध्रुवस्तारस्त्रिवृद्धह्रवेदादिस्तारकोव्ययः॥प्रणव

तः॥२॥अःश्रीकार

कः॥अकारोमात्रिका

पीयते॥३॥

॥विष्णुशय्यातथाशेषोदीर्घआका

॥४॥इमाधवस्तूस्मसञ्जश्रविद्यादक्षिणलो

॥गन्धर्वःपाञ्चजन्यश्रवइकारश्रमुकादुःरः॥

गोविन्दश्रत्रिमूर्त्तीशःशान्तिस्त्याद्वामलोचनमूत्र

॥६॥३०

॥अन्धकाचगजादुःशः॥दक्षकर्णश्रविज

॥७॥ऊर्ध्व

इन्द्रचापष्यरामुखश्रऊकारोरस

॥८॥ऋदेविकादक्षनासाचभारभूतिस्त्रिविक्र

॥देवमातारिपुष्ट्रश्रऋकारस्तपनस्तथा॥९॥ऋ

॥दैत्यमा

॥१०॥लृश्री

॥एकाङ्घ्रिवज्र

॥११॥लृहृषीकेशोहरस्तू

॥अर्द्धर्चनीलचरणोलृकारश्रत्रि

कूटकः॥१२॥एभिरटिप्रःपद्मनाभश्रशक्तिस्तूस्म

मृताभगः॥ऊर्ध्वेष्टगःकामरूपसकारश्रत्रिकीर्णकः

६२३

॥१३॥ से ज्ञानामृते भौतिकश्चाधरो दामोदरस्तथा ॥ वा
 गीशो वर्मभयदरो कारस्त्रिपुरस्तथा ॥ १४ ॥ ओसद्योज
 तो वासुदेव ऊर्ध्वदन्तस्त्रिमात्रकः ॥ आप्यायनीमन्नना
 थओकारो नागसञ्जकः ॥ १५ ॥ औसङ्कर्षणीनुग्रहेशे
 मुरारिर्व्यापिनीतथा ॥ अथोदन्तगतो मायीनृसिंहाङ्ग
 स्तथौरसः ॥ १६ ॥ अंअङ्कुरो व्योमरूपश्च प्रद्युम्नश्च द्र
 संज्ञकः ॥ अनुस्वारस्तथा विन्दुरङ्गारश्च शिरोत्रयः ॥
 ॥ १७ ॥ अः अनन्तश्च महासेनोऽनिरुद्धोरसवर्णकः ॥
 कन्यास्तननिभस्सर्गो विसर्गश्चान्तिमस्वरः ॥ १८ ॥
 कः क्रौधीशो धातृसञ्जश्च क्रीसृष्टिश्च करदिगः वर्गदि
 गः पादवेषः ककारः कामगस्मृतः १९ खङ्कुरधर्दिगदि च
 रडिशाः खेटो दक्षिणकूर्परः ॥ कैटभारिश्च मातङ्गः सं
 हारः स्वार्णकस्मृतः ॥ २० ॥ गस्मृतिः पञ्चान्तकप्रशा
 ङ्गी गणेशो मणिवन्धगः ॥ गोमुखो गजकुम्भश्च गकार
 स्सिंहसञ्जकः ॥ २१ ॥ घखङ्गीशिवोत्तमो मेधादक्षिणा
 ङ्गुलिमूलगः ॥ घनो घनस्वरश्चैव घकारो डगदिमस्मृ
 तः ॥ २२ ॥ उसञ्जाको रुद्रकान्तिश्च दक्षाङ्गुल्यग्रसंस्थि
 तः ॥ ल्लीववक्त्रश्च भद्रेशो डकारश्चानुनासिकः २३
 ॥ चहलीकूर्मेश्च रो लक्ष्मीवीमवाह्यादिगस्तथा ॥ चि
 त्रधारी चञ्चलश्च चकारसंस्मृतो बुधैः ॥ २४ ॥ छर
 कनेत्रश्च मुशलीवामकूर्परगोद्युतिः ॥ त्रिविन्दुकस्त
 था चारी छकारश्चैव काभिधः ॥ २५ ॥ जस्थिराजप
 त्तोजपजश्रुलीचचतुराननः ॥ मणिवन्धगतो वामे

जकारंजनकोत्तमः॥२६॥भस्थितिः याशीतथाजेशो
वामाङ्गुलितलतः ॥स्वस्तिकस्थाणुसञ्जश्र्वभकारो
जान्तसञ्जकः॥२७॥जवामाङ्गुल्मगतःसिद्धिरंकुशी
सर्वसञ्जकः॥मातङ्गेह्यनुगासनश्र्वजकारश्र्वनिरञ्ज
नः॥२८॥टजरासुकुन्दस्तोमेशोदक्षपादादिगोमुखः
गजाङ्गुलश्र्ववालेन्दुरमृताद्यष्टकस्मृतः॥२९॥ठला
ङ्गुलीशोनन्दजश्र्वपालिनीचकमण्डलुदक्षजानुग
तस्थापीठकारस्थ विरस्मृतः॥३०॥ड नन्दीक्षान्ति
दारकश्र्वडामरोदक्षगुल्फगः॥व्याघ्रपादश्र्वभाङ्गु
श्र्वडकारस्तोमरोमतः॥३१॥ढरेश्वरीचार्दनारी
शोनरशशाखान्तराकृतिः॥दक्षपादाङ्गुलीमूलोढलो
ढकौढकारकः॥३२॥णउमाकान्तोनरकजिद्रति
र्दक्षपादाग्रगः॥निर्वाणस्त्रिगुणाकारस्त्रिरेखोणस्स
मीरितः॥३३॥तवामोरूमूलनिलयआषाढीकामिक
हरिः॥तीव्रश्र्वतरलोनीलस्तकारःकीर्तितोबुधैः॥३४
घदरडिशोवरदःकृष्णवामजातुगतस्मरः॥श्रीरीचा
पिविशालाक्षस्थकारःपरिकीर्तितः॥३५॥दसत्योत्री
श्रीहादिनीचवामगुल्फगतस्तथा॥श्रुलीकुवेरोदाता
चदकारोधादिमस्मृतः॥३६॥धमीनेशस्सात्वतश्री
तिर्वामपादाङ्गुलीगतः॥धनेशोधरणीशश्र्वधकारोदा
न्तिमस्मृतः॥३७॥नश्रीरीमेवेष्वरीदीर्घावामपादा
ग्रसंस्थितः॥नरोनदीनोनादीचनकारश्र्वानुनासिकः
॥३८॥पतीष्णाचलोहितश्रुरोदक्षपार्श्वश्र्वपार्थिवः॥

पद्मे शानान्तिमः फादि प्रकारेपि प्रकीर्तितः ॥३६॥ फ
 जनार्दनी शिखीरे शीवाम पार्श्वकृतालयः ॥ फट्कारः
 प्रोच्यते सङ्घिः फकारः पान्तिमस्मृतः ॥४७॥ वरुगलखे
 भूधरश्च भयापृष्ठगतस्तथा सुरसो वज्रमुष्टिश्च व
 कारो भादिमो मतः ॥४९॥ भविष्यमूर्तिर्द्विरण्डेशी
 निद्रानाभिगतोपि च ॥ भ्रुकुटी च भरद्वाजो भकारश्च
 जयापहः ॥४२॥ मवेकुराठश्च महाकालस्तन्दीजठर
 संस्थितः ॥ मन्त्रेशो मण्डलो मानी विषस्तूर्यो मकार
 कः ॥४३॥ यक्षुधावाला च वायुस्त्वग्धृतश्च पुरुषोत्त
 मः ॥ यमुनो यामुने यश्च यकारो यान्तिमस्मृतः ॥४४॥
 रः क्रोधिनी च भुजङ्गे शीज्वाली रुधिरपावकौ ॥ रोचि
 श्चान्दक्षिणांश्च रुचिरो रेफ ईरितः ॥४५॥ लक्रिया
 ककुद्गतो मांसपिनाकी भूर्वलानुजः ॥ लम्पटः शक्र
 सञ्जश्च वाद्यो रान्तो लकारकः ॥४६॥ ववालो वामां
 सनिलयो मे देवारिद्वारुणौ ॥ उत्कारी जलसञ्जश्च
 खट्टी शोपिवकारकः ॥४७॥ श्मृत्युर्वको वृषघ्नश्च
 हृदोदसकरस्थितः ॥ शङ्कु कर्णो स्थिसञ्जश्च शका
 रो विद्धिरीरितः ॥४८॥ षवृषः श्वेतेश्वरः पीतामज्जा
 हृदामवाहुगः ॥ षडाननश्चकारश्च कीर्तितश्च बुधैः
 खरः ॥४९॥ सभृगुश्च वेतस्तथा हंसो हृदोदक्षिणपाद
 गः ॥ समयस्ताम्रगश्चुक्रस्तङ्गतिस्तार्णिकश्च शी ॥५०
 हनभो वराहो नकुलो हृदोवामपदस्थितः सदाशि
 वोरुण प्राणो हकारश्च हयाननः ॥५१॥ लुंहदयान्ना

भिसंस्थानशिशवेशीविमलोसितः॥ लवु प्रयत्नश्चो
 पान्त्योलुङ्गरुप्रोच्यतेवुधैः॥५२॥ ससंवर्तकोनृसिं
 हश्चहृदयान्मुखसंस्थितः॥अनन्तःपरमात्माचवज्र
 कायोऽन्तिमाक्षरः॥५३॥ इतिहादिमतेमातृकाको
 शः समाप्तः

॥ श्रीफत्तुहनारायणसिंहनाम्नोवाराणसीवा

सविनोद्भाजः नानाविधेश्वर्यचयेनचीरोनितान्तका
 न्तेचनिशान्तवर्षे १ त्रिपुरभैरवीसन्निधोनिधोविवि
 धवुद्धिमत्संहतेरपिस्वरवसुसमाधारिभू १७८७ मिते
 शकवरेकुवौमासिशुक्रके २ पूर्णिमादिनेपूर्णमुद्रणा
 पुस्तकात्मनायासरस्वती धीरमानसानन्ददाभवत्त
 दिभाजकंनामचक्ष्महे ३ मेदिनीविद्वदानन्ददायिनीत
 दनंतरम्सकाक्षरीद्वौद्विरूपौसर्वाशेनविभूषितौ ४ त्रि
 कांडशेषस्तत्यश्वात्पदद्वन्द्वविभूषितः नानार्थकोशी
 नानार्थःसनाथः प्रार्थितस्ततः५ लध्ववर्णैर्विरचिताने
 कार्थध्वनिर्मजरी ततोहारावलीदिव्याशरीरपरिभूषि
 ता ६ धनंजयोवररूचिर्नाममालातथैवच विपुलोमा
 तृकाकोशः पंडितेनसुवुद्धिनामुद्रिताः प्रस्तरेसर्वे श्री

मन्मालालशर्मणा